

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології
Кафедра української літератури

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «**Творчість Івана Багряного в системі шкільної освіти**»

Виконала: студентка II курсу,
групи УМЛс/о-21м
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова та література)

Войтович Д.М.

Керівник – доктор філологічних
наук, професор Хороб С.І.

Рецензент – кандидат філологічних
наук, доцент Джочка І. Ф.

Івано-Франківськ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СВІТОГЛЯД І ХУДОЖНЄ БАЧЕННЯ ІВАНА БАГРЯНОГО.....	6
1.1. Ідейно-естетична стратегія письменника.....	6
1.2. Антропоцентризм художника слова.....	14
1.3. Знакові твори прозаїка в світлі навчального аналізу.....	22
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ІВАНА БАГРЯНОГО В ШКОЛІ.....	41
2.1. Місце творчості письменника у шкільній програмі.....	41
2.2. Методи повільного читання та діалогу з текстом.....	51
2.3. Інтерактивний метод і засоби візуалізації при вивченні роману «Тигролови».....	60
2.4. Методика роману «Сад Гетсиманський» у межах позакласного читання.....	68
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Іван Багрянний належить до типу людей, які вирізняються з-поміж інших неоднозначністю та виходом за межі звичних уявлень. Його знають як яскравого художника слова і бунтаря, проте ставлення сучасників до нього було неоднозначним, щось на межі між безумовним захопленням і відвертим цькуванням. Це мало неабиякий вплив на письменника. Він неодноразово зазначав, що його чутлива душа не могла змиритися і сприйняти те, що коїлось під час тоталітарної доби і саме цей внутрішній спротив став наріжним каменем творчості Багряного, який обрав шлях боротьби із репресивним механізмом радянської влади. Вічний спротив тодішній несправедливій системі пронизує усю діяльність автора.

Специфіка дослідження творчості Івана Багряного обумовлена насамперед тогочасними суспільно-політичними процесами, що відбилися у текстах не лише цього автора, а й багатьох інших тогочасних майстрів слова. Творчість Івана Багряного вже стала програмовою, її подають для вивчення у школі та інших навчальних закладах. Проте тривалий час вона залишалась без належної уваги дослідників, оскільки була заборонена, як і творчість більшості представників української діаспори. Активне дослідження доробку Івана Багряного розпочалося після 1991 р., що дало змогу розширити спектр тем. Постать письменника і його творчі набутки ставали об'єктом досліджень багатьох науковців, зокрема М. Балаклицького, Ю. Войчишин, І. Дзюби, Г. Клочака, С. Кобути, Л. Михиди, Д. Чуба, О. Шугая та інших. Літературознавча нива рясніє дослідженнями, що акцентують увагу на естетичній вартості і повною мірою розкривають проблематику і світогляд автора. Розробкою проблем методичного подання літератури в закладах освіти займалися Г. Клочек, О. Лілік, Г.Токмань, Т. Турута та інші.

Для нашого дослідження важливим є не лише оцінка літературної цінності текстів чи заглиблення у творчу майстерню Багряного, а й розробка методичних рекомендацій для подання його творів у межах курсу української літератури в шкільній освіті. Необхідність оновлення методичної бази виникла

внаслідок змін в освіті і впровадженням нових навчальних програм, що зумовило потребу у переосмисленні подання та відбору матеріалу відповідно до нових вимог. Актуальність дослідження зумовлена проблемою зниження інтересу до читання літературних творів, зокрема через те, що внаслідок постійного потоку інформації виник так званий феномен «кліпового мислення», який ускладнює набуття читацької компетентності і стає на перешкоді розвитку критичного мислення. Постать Івана Багряного особливо цінна у шкільній освіті, адже його твори порушують вічні і актуальні проблеми: морального вибору, свободи, відповідальності перед собою та іншими. Вважаємо доцільним дослідити потенціал вивчення твору «Сад Гетсиманський», який був раніше вилучений зі шкільної програми і запропонувати його подачу в межах позакласного опрацювання.

Актуальність дослідження, отже, зумовлена потребою методично-обґрунтованого підходу до викладання творчості Багряного у школі із урахуванням сучасних викликів освіти, інтеграцією інноваційних форм і методів навчання, а також потребою оновлення змісту уроків.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні засади та розробити методичні рекомендації щодо вивчення творчості Івана Багряного у закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

- проаналізувати літературну спадщину Івана Багряного;
- окреслити основні складники світогляду письменника;
- розглянути чинну навчальні програми стосовно методики вивчення творчості цього художника слова;
- запропонувати методичні рекомендації у з'ясуванні особливостей творів прозаїка;
- розробити інтерактивні форми роботи, що підвищують пізнавальну діяльність учнів під час уроків та в позаурочний час за творчістю письменника;

- дослідити особливості вивчення творів діаспорного майстра слова з урахуванням нових освітніх викликів;
- окреслити подання твору «Сад Гетсиманський» у межах позакласного читання.

Предмет дослідження: творчість Івана Багряного у шкільній освіті.

Об'єкт дослідження: романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський».

Методи дослідження: філологічний, біографічний, герменевтичний, класифікації, систематизації, узагальнення.

Матеріали дослідження: романи «Тигролови» і «Сад Гетсиманський».

Практичне значення роботи: матеріал магістерської роботи може слугувати основою для подальших розвідок з цієї теми, а також використаний для підготовки до уроків з української літератури.

Апробація роботи. У фаховому виданні категорії Б «Вісник НТШ. Слово».

Теоретико-методологічна база: праці дослідників (М. Балаклицький, Г. Клочек, С. Кобута, Г. Костюк, Л. Михида, Г. Токмань, О. Шапошникова, О. Шугай та ін.)

Структура роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку джерел, який становить 64 позиції.

РОЗДІЛ І. СВІТОГЛЯД І ХУДОЖНЄ БАЧЕННЯ ІВАНА БАГРЯНОГО

1.1. Ідейно-естетична стратегія письменника.

Для того щоб краще розуміти твір потрібно заглибитися у передумови його написання, поринути у так звану «творчу лабораторію» автора. Досліджуючи творчу лабораторію, ми намагаємося зрозуміти, яким чином виникає і визріває художній задум, збагнути основи манери письма і основні засади світогляду митця. Опрацювання цих питань приводить нас у сферу психології художньої творчості, галузі, яка вивчає зумовленість художніх явищ суб'єктивними чинниками. Основний акцент зроблено на постаті автора як творчої особистості, це і є об'єктом дослідження вищезгаданого літературознавчого напрямку, його методологія передбачає «аналіз психологічних основ творчості, її етапів, зроблено акцент на проблемі художнього таланту» [9, с. 569]. Саме тому виникає потреба у дослідженні процесу творення і сприйняття тексту. У підручнику з теорії літератури осягнення таємниці творення тексту окреслене як «спроба проникнення у «секрети поетичної творчості»» [9, с. 239]. Це відсилає нас до трактату Івана Франка «Із секретів поетичної творчості», з якого беремо твердження про те, що письменник повинен пережити повторно в своїй уяві те, що хоче відобразити у творі, причому зробити це так, щоб форма подачі не применшувала вагу слів. Отже, при творенні тексту одним із найскладніших завдань є фіксація автором того, що він хоче висловити та добір слів і засобів, які могли б повною мірою підкреслити головну думку і водночас не викривити її сприйняття.

Автори підручника з теорії літератури виділяють видиму і невидиму сторони біографії письменника. До видимої зараховують події із його життя, факти спілкування з іншими людьми. Невидима сторона біографії включає: особистісні переживання, злети і падіння у творчості, вміння відгукуватися на почуття інших. Літературознавці стверджують, що саме внутрішня сторона біографії визначає характер творчості письменника. Дослідник Г. В'язовський виділяє «три етапи у процесі творення тексту:

- перший – захоплення (нариси сюжету, основні характеристики героїв тощо);
- другий – творення образів і перевірка зв'язків між ними, дослідник відзначає цей етап як найважливіший;
- третій – завершальний, на цьому етапі автор править кінцевий текст, прибирає недоліки і добирає більш влучні засоби там, де це потрібно» [15, с. 171].

Схожу схему подає В. Роменець у праці «Психологія творчості», де «виділяє три етапи процесу письменницької праці: зародження задуму, дискурсивне мислення і написання тексту, об'єднуючи ці елементи у «триакт творчого мислення»» [44, с. 165 – 166]. Як зазначає дослідник, це стосується не лише літераторів, а й загалом творчих осіб.

Іноді для того щоб зрозуміти передумови написання твору, можна розглянути безпосередньо слова автора. Ми послуговуємося вмістом статті «Народження книги», написаної Іваном Багряним на численні прохання читачів. Як зазначає автор, огляд він робить з позиції критика, а не автора, зазначивши, що «Кожен мистецький твір, вийшовши з рук майстра в люди, вже йому, авторові не належить. А належить загалові» [2, с. 61]. Зі слів письменника, задум масштабного прозового твору, йдеться про «Тигролови», виник у 1943 році через суперечку із Аркадієм Любченком, який відмовляв його від затії, радив не розпорощуватися на такі речі, і висловлювати свої художні інтенції у поетичній формі. Першопочатково про цю ідею було сказано напівжартома, все змінив раптовий арешт Любченка, таким чином, випадково кинута ідея відгукнулася через певний час і стала своєрідною втечею від настирливого очікування смерті. Роздобувши достатню кількість паперу, Багрянний починає роботу над текстом, і працює, повністю абстрагувавшись від навколишньої дійсності. Із таким запалом книгу було написано за 14 днів. Зрештою доходимо висновку, що ця втеча від страху стала спасінням для автора і допомогла вийти зі стану заціпеніння, що перегукується із подальшою рецепцією «Тигроловів» як поеми всепереможного оптимізму.

Проаналізувавши праці дослідників, ми виокремили складові, які необхідно взяти до уваги у нашій розвідці, йдеться про ретельний аналіз: біографії, епістолярію і публіцистики. Ю. Войчишин при опрацюванні літературної творчості Івана Багряного зазначала, що складність окреслення його доробку зумовлена широким колом діяльності автора. Дослідниця вказує на те, що «Можна навіть твердити, що такі ділянки, як політика, активне громадське життя, публіцистика, тощо, були стимулом і матеріалом для його літературної творчості» [13, с. 7]. Це призводить до того, що літературну діяльність важко відокремити від політичних поглядів, адже політика і публіцистична діяльність були невід'ємною частиною його інтелектуального життя.

Схожу думку висловлює і дослідниця О. Шапошникова, яка наголошує на взаємозв'язку художнього доробку із епістолярієм і публіцистикою «Усі вони становлять масштабний багрянівський метатекст.» [59, с. 85]. Публіцистика для Багряного – це не абстрактна сфера, а емоційний і інтелектуальний стимул для художнього осмислення світу. Вона була не лише інструментом соціального впливу, а й лабораторією його літературної майстерності, де в гострій формі автор писав про наболіле. Численні статті, листи і звернення відображали не лише події, але і внутрішній моральний стан. Багрянний вважав, що письменник не може мовчати перед лицем неправди, і саме це переконання стало каталізатором його літературної творчості.

Проза, народжена в умовах політичного гніту, має у собі не просто художню форму, а глибоку моральну основу, закорінену в реальних конфліктах, що їх переживав автор. В центрі його оповіді опиняється людина, яка змушена протистояти тоталітарній системі, переслідуванню і насильству. Водночас через цих героїв письменник проговорює суспільні теми, які його хвилювали як громадянина: боротьбу за свободу, відповідальність перед народом, ціну правди та збереження гідності. Публіцистика Багряного не обмежується сухим констатуванням фактів. Вона емоційна, прониклива, насичена філософськими узагальненнями і моральними оцінками. Цей досвід активно трансформується у

літературну творчість: мотиви боротьби, страждання і морального вибору, присутні у його публіцистиці, набувають художніх форм у літературних текстах. Тут прослідковується прямий зв'язок: політична і громадянська позиція автора стає творчим імпульсом для розвитку літературного світу, його сюжетної ідейності та образної системи.

Особливу роль у стимулюванні творчості відігравав особистий досвід переслідувань і заслань. Саме політичне переслідування, відчуття несправедливості й безправ'я сприяли формуванню психологічної глибини його персонажів. Він писав не з відстані стороннього спостерігача, а з позиції учасника, людини, яка пережила ув'язнення, це додає його прозі унікальної інтонації, напруженості, гостроти морального вибору, де кожна дія героя продиктована не вигадкою, а глибоким усвідомленням політичних і суспільних реалій.

Публіцистика дозволила Багряному експериментувати зі стилем, адже вона рясніє експресивними формулами, образними порівняннями, риторичними запитаннями, які потім відображалися у художніх текстах. Спостерігаємо взаємозв'язок, адже публіцистична діяльність не лише була джерелом тем, але й засобом формування авторського стилю, часто в художніх творах натрапляємо на чітке висловлювання авторської позиції щодо тих чи тих питань, так само і публіцистика містить художні елементи. Перетин цих двох галузей формує соціальну функцію творчості, адже тексти про тих і для тих, хто зіткнувся з тоталітарним тиском. Крім того, літературні тексти є способом впливу на свідомість читача.

Таким чином, політика та публіцистика в житті Івана Багряного виступають двома взаємопов'язаними джерелами творчого імпульсу. Вони формують теми, мотиви, героїв і художній стиль. Через ці сфери життя письменник отримує досвід моральних виборів, переживань і спостережень, які перетворюються на літературні тексти, сповнені психологічної правди, духовної сили і національної самосвідомості. Його проза – це продовження громадянської позиції. Саме на стику громадянського обов'язку і художнього

покликання народжуються найсильніші твори письменника, де кожен сюжет, кожен герой відображає реальний досвід боротьби за свободу, справедливість і людську гідність. Чи не найкращим описом життєвого кредо Івана Багряного будуть слова самого письменника із передмови до поеми «Ave Maria»: «Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ».

Якщо говорити про публіцистичну діяльність, то, очевидно, неможливо оминати памфлет «Чому я не хочу повертатися до СРСР?», який є маніфестом проти приниження людської гідності. Автор знімає з українця «шкуру зека» і показує, що під нею що під нею людина, найтяжчим злочином якої є любов до батьківщини. І що так званий «рай на землі» насправді є «страшною тюрмою народів званою ССРСР» [4, с. 22]. Розкриває темні сторони, які ретельно намагалися приховати: голодомор, розкуркулення, тотальна денационалізація, знищення цвіту нації. «Прикладом такого глуму, цинізму, підступу, провокації, садизму, нічим не виправданої жорстокості рясніє ціла 27-літня більшовицька практика. І то не з випадку і «плями на сонці» – то є стиль більшовизму, його природи» [4, с. 29].

При дослідженні текстів Івана Багряного важливим є урахування біографічних джерел, оскільки обидва твори, які ми будемо надалі розглядати, містять в своїй основі автобіографічні факти. Ретельний огляд біографії зробив Олександр Шугай у романі-дослідженні «Іван Багряний або через терни Гетсиманського Саду», де зібрано спогади про письменника, які охоплюють період до еміграції, зокрема спогади родичів, які дають нам розуміння про те, у яких умовах відбувалося становлення поглядів Багряного. Для нас дослідження має вагому роль зокрема через те, що автор сам збирав спогади очевидців, співставляючи з тим, що знаходив у текстах і публіцистиці письменника. Це цінне джерело для вивчення життєпису Багряного до еміграції.

Праця містить спогади: родичів, близького оточення а також односельчан і людей, які з розповідей знали його. Із найближчого оточення є спогади першої дружини, сина Бориса і сестри Єлизавети. Арешт і переслідування негативно на них відбилися, адже, як відомо, клеймом неблагонадійних таврували не лише

обвинувачених, гонінь зазнавали і близькі. Як згадував син, після арешту почалися скрутні часи, зокрема відмова у вступі до інституту після розгляду біографії, схожі тони є в розповіді дружини «Заробляла на хліб ремонтом дахів, малюванням килимів, потім помітили з райфінвідділу – наклали такий податок, що я перестала малювати» [62, с. 21-22]. Крім цього постійні виклики родичів на допити, де на них тиснули психологічно. У спогадах сестри Єлизавети знаходимо епізод, який було описано у четвертій частині роману «Сад Гетсиманський» «після арешту Вані, не було жодної звістки більш ніж три тижні ... Зібралися їхати в Харків, щоб передати трохи харчів, знайшли таки в'язницю, людей біля неї було багато, попри всі прохання побачитися не дозволили, передачу, правда, забрали, а чи вручили невідомо» [62, с. 25]. Майже з точністю передано у епізоді роману, де багнетами розганяли людей, що прийшли під стіни в'язниці для відвідин родичів «Видовища, як матерів, що прийшли з вузликами (із злиденними вузликами!) й принесли свої зшарпані горем серця до тюрми, розганяють багнетами. ... Нікого не було вбито ані поранено. Але не один був закривавлений – люди подерли собі пальці й обличчя об ґрати...» [6, с. 476].

Зроблено ретельний аналіз різних епізодів із життя письменника до еміграції, зокрема автор чи не одним із перших звернув увагу на неточності у даті народження, до того часу завжди вказували 1907 рік, тоді ж як правильним є 1906. Відвідав село Куземин, Скельку та багато інших місць, пов'язаних із життям письменника. Знайдено багато даних про родовід з боку батька і матері, про яких автор із теплотою згадував у передмовах до творів. Простежено, коли з'явилися проби пера, перші опубліковані тексти. Особливу увагу приділено періоду 20-30-х років, зокрема вступу до мистецького інституту, і входженню до кола митців, а згодом і угруповань ПЛУГ і МАРС, де познайомився із Підмогильним, Плужником, Антоненком-Давидовичем та іншими майстрами художнього слова. Саме тут починається активна літературна діяльність, варто зазначити, що першопочатково основою художньої творчості була саме поезія. Вже із перших публікацій чітко простежувалася позиція молодого митця, яка

розходилася із партійними вимогами. Художні тексти пронизані протестом проти бездуховності і тиранії, що привернуло увагу керівних органів. Близькі Багряного, згадуючи перше ув'язнення, наголошували, що підставою арешту був твір «Скелька». Зі спогадів сестри Єлизавети дізнаємося: «питаю: «За що ж його в тюрму? Що він такого зробив?» – «За «Скельку», – відказує мама... Якись не такі слова знайшли в ній. А я собі думаю: «Які ж це слова треба написати, щоб їх так боялися?!»» [62, с. 26]. Сестра таки мала рацію, радянська влада боялася Багряного і схожих на нього вільнодумних особистостей, бо саме вони і були рушійною силою, яка могла б зламати систему, побудовану на брехні і приниженні. Через ідеологічні переконання автора ще у ранніх критичних статтях називали «співцем куркульської ідеології». Після еміграції було зроблено чимало спроб дискредитації постаті письменника, що лише підкреслює, яких масштабів набули його ідеї не лише на батьківщині, але й у загальноєвропейському контексті. Символічною є назва збірки «До меж заказаних», адже наблизившись до них, автор зіткнувся з гнівом влади. На знак протесту автор власним коштом видав поему «Ave Maria».

Отже, роман-дослідження має велику документальну цінність, оскільки опертий не на ідеологічні кліше, а на свідчення очевидців. Праця є однією із перших спроб комплексного аналізу творчого шляху Івана Багряного в доеміграційний період. Автору вдалося дослідити життєвий шлях з огляду на всі види діяльності: поетичної, письменницької, публіцистичної, малярської і громадсько-політичної. У книзі немає вигаданих фактів, що і справляє сильне враження на читача, адже емоційність досягається не творенням художніх засобів, а безумовним фактажем, що стає правдивим свідченням епохи і водночас закликом до національної свідомості. Як було згадано, вагомим внеском Олександра Шугая є виявлення нових фактів біографії, зокрема правильне визначення дати народження, літературних псевдонімів і пошуком ранніх поезій із заборонених збірок. Усі факти до 1945 року, поміщені у цій книзі можна вважати достовірними, а сама праця є ґрунтовним методологічним посібником для розвідок.

Одним із важливих джерел є листування автора, в якому можемо побачити ставлення до тих чи тих проблем, це приводить нас до застосування біографічного методу в дослідженні. Епістолярій письменника може допомогти зрозуміти кінцевий варіант тексту. Для нас важливо показати, яким чином листи розкривають світогляд Івана Багряного, зокрема його ставлення до батьківщини, мистецтва, призначення людини, до радянської влади тощо. Із листів можемо простежити як автор сам оцінює міру реалізації творчих задумів і чи задоволений повнотою висловленого. Важливим є простеження зв'язку між особистим досвідом і творчим домислом, тобто відображення пережитого у філософії творів. Для нас аналіз епістолярію Багряного є одним із ключів для розуміння засад його творчого світогляду, який дозволяє нам розуміти, яким чином життєві обставини трансформувалися у художній задум. Як те, що спочатку з'являється в епістолярній формі, як думка, емоція чи позиція – згодом набуває втілення у творах.

У двох томах листування подано матеріал 50-х років і здебільшого зміст стосується особливостей перекладу або ж друку творів. Тобто листи є дещо скупими на факти творення самих текстів, проте цінним є висвітлення світогляду. У листі до Петра Волиняка Багрянний ділиться своїми міркуваннями щодо релігії, вказує на необхідність тотального відокремлення від російського впливу «І от якби я висловлював свої погляди на питання церкви в Україні, то сказав би те саме що й ви: національна церква... Призначення її – бути будівничим українського національного духу рушієм і помічником нашого народу в його становленні себе в історії» [2, с. 205]. Тобто в світоглядній картині Івана Багряного є чітке розмежування понять «церква» і «релігія». Поняття національної церкви, яке автор вводить в політичний дискурс і релігія, яка на думку Багряного є явищем глибоко інтернаціональним. Як зазначає сам автор «абсолютного християнства він не шукає, бо сила християнства в народності і зв'язках з традиціями...абсолютне християнство – абстракція» [2, с. 209]. У поглядах на мистецтво письменнику імпонує думка Бласко Ібаньеса «мистецька річ або родиться одразу, або ніколи не родиться... Я цю думку

поділяю» [2, с. 211]. Багряний ділиться, що іноді працює над кількома творами одразу, і коли втомлюється від праці над однією, то береться до іншої, тим саме наче відповідає на відгуки про твори, як надто типізовані «А втім, я тим не печалюсь. Зрештою, вся творчість навіть великих письменників на одну колодку шита. Шують, поки є нитки й матеріял, а потім виходять в тираж.» [2, с. 216]. І зазначає, що його не зачіпають подібні закиди, адже творчість є жагучим бажанням заспокоїти душу. Як уже було згадано сфери життя Багряно взаємопов'язані, тому елементи публіцистики простежуються і в його епістолярії.

1.2. Антропоцентризм художника слова

Літературознавча нива рясніє розвідками, які стосуються художньої цінності текстів письменника. Варто зауважити, що дослідження в діаспорній критиці почалися одразу після виходу книг у світ. Окрім художньої вартості відзначали і суспільно-політичне значення текстів, більша частина відгуків була позитивна. Після 1991 року в українську літературу повертається багато репресованих імен, через що починається активне дослідження їхнього доробку, варто відзначити схвальні відгуки читачів, які надсилали листи, зазначаючи що описане у романі є абсолютною правдою. Ось декілька уривків із читацьких відгуків: «Скажу тільки коротко: це єдиний із написаних досі творів про підсоветську дійсність, що так правдиво, образно, по-мистецьки і сильно розкриває перед світом страшну картину нелюдських знущань у «найдемократичнішій» країні» [3, с. 490]. «Я надзвичайно вдоволений з того що нарешті за 35 років існування російського большевізму найшлась людина, яка зняла з нього маску і в надзвичайно художній формі та надзвичайною силою логіки намалювала правдиве його обличчя» [3, с. 491]. Як бачимо, порушені у текстах питання, були болючою темою.

Відгуки на «Тигроловів» були в основному схвальними, цьому сприяла пригодницька природа твору. Роман «Сад Гетсиманський» отримав більше критично негативних відгуків, автора звинувачували в тому, що оповідь рясніє публіцистичними і ліричними відступами, які можна було прибрати, при цьому

нічого не втративши. Григорій Костюк назвав «Сад Гетсиманський» «визначними мемуарами доби ежовщини, які проливають світло на ту дійсність яку радянська влада намагалася ретельно приховати». Для розуміння контексту варто прояснити, що в перші роки трактування творів було нерозривно пов'язане із соціально-політичною канвою поглядів Багряного.

Якщо в перші роки виходу «Саду Гетсиманського» орієнтація аналізу текст у соціально-політичному векторі була доречною, адже насамперед йшлося про розкриття злочинів радянської влади, то в подальших розвідках саме цей погляд на твори Багряного був на заваді тому, щоб повною мірою досягнути художню цінність, адже більшість ранньої критики була дещо політична заангажована. Саме тому важливо абстрагуватися від трактування художніх текстів як політичних агіток. Як зазначає О. Шапошникова «Окрім сприйняття романів автора як «ура-патріотичних», поширене й інше – у межах проблематики «взаємини людини і радянської тоталітарної системи»» [59, с. 66]. Поширеним є трактування творів як антисталінських, але варто розуміти що основний спротив викликало саме явище тоталітаризму у вигляді системи, де зведено нанівець людські права, применшено роль особистості до «конвеєрного гвинтика». Система, де цінується не творча і критично мисляча людина, а радше тінь людини, яка беззастережно прийматиме усі догми. Система сталінського терору постає у творі як змінна категорія, позаяк під це визначення можна підставити будь-яку іншу систему, засновану на терорі. Автор дуже гостро відчував будь-яку несправедливість його душа була еоловою арфою, у якій не проходила безслідно жорстокість. Як зазначав сам Багрянний «душа поета – без панциря».

Художній світ текстів Івана Багряного є антропоцентричним, загальнолюдська тематика підноситься над проблемами суспільно-політичними. У текстах мовлення оповідача є не точним відображенням дійсності, а представленням суб'єктивного сприйняття світу, тому навіть попри глибоку біографічну основу, документальність твору є дещо відмінною від того, що мається на увазі у класичному трактуванні, зокрема через ліричні відступи.

Обидва досліджувані тексти пронизані екзистенційними мотивами, рушієм подій є показ варіацій поведінки людини в межових ситуаціях. Таким чином, віддаляючись у часовому просторі від моменту написання твору, оте злободенне постає історіографічним тлом. Основою фабули є введення другорядних ліній, наприклад любовної або ж ліричні відступи у вигляді марень головного героя, фольклорні мотиви тощо. Уведення людини в межові ситуації є детектором антропологічної основи, йдеться про розвиток питання «що залишається в людині у часи великих катаклізмів? Чи й справді усі моральні якості, закладені в людській свідомості, чи то радше соціальний конструкт, який руйнується в жорстоких умовах?» О. Шапошникова окреслює характеротворчі основи «у вчинках героїв твору помітне поєднання християнських цінностей і ніцшеанського культу сильної людини» [59, с. 70].

Синтез цих складових є необхідною умовою адже християнські цінності є джерелом творчості, а культ сильної людини – джерелом волі до перемоги. Сюди можна вплести цитату, яку подає Валер'ян Підмогильний у епіграфі до роману «Місто», а саме цитату про те, що людина володіє шістьма прикметами половина з яких є тваринними, інша половина ангельськими. Відповідно, персонажі, які не здатні досягнути вищі духовні цінності є носіями тваринних ознак, твариноподібними, адже вся суть їхнього буття зводиться до примітивних речей. Антропоцентричне спрямування є своєрідним бунтом проти мізерності людини, її призначення на землі.

М. Балаклицький в межах дослідження «Нової релігійності Івана Багряного» окремим розділом порушує проблему особистості релігійної творчості, де описує основні принципи творення образу персонажів «У зрілій творчості письменника схема центрального персонажа лишається майже без змін. Неоаристократ Андрій Чумак із роману «Сад Гетсиманський» підтримує свій безумовний авторитет перевагою над охоронцями й енкведистами та глибиною впливу на людей» [7, с. 74]. Однією з ознак сильної особистості автор розвідки називає усвідомлення свого покликання, з чого випливає твердження про «перманентну активність героїв за будь-яких обставин» [7, с.

77]. Таким чином Багрянний творить ідеальний образ людини: внутрішньо вільної із глибокою прив'язкою до рідної землі.

Довершеною людина стає тоді, коли її єство спрямоване у вектор трансцендентного. Письменник надихався християнськими ідеями про божественне начало в людині і про диво воскресіння, це давало підстави до звеличення людського духу і його розвитку. Розвиток індивіда сприяє розвитку цілої нації та її єдності. Це запорука розвою почуття власного достоїнства. У довгостроковій перспективі це породжує тотальне несприйняття всього, що суперечить нормам моралі, тобто за ідеальних умов, коли принаймні значна частина представників тієї чи тієї держави досягають рівня свідомості описаного вище, розвиток системи, у якій пануватиме применшення людської особистості є практично неможливим. «Віра в Бога безпосередньо пов'язана із прагненням Ідеалу, пориву *in blau*» [59, с. 74].

Загальновідомим є факт, що спроба створення кращого суспільства при відкиданні вічних цінностей рано чи пізно призводить до того, що ниці люди, наділені більшою владою отримують негласний дозвіл на утиски прав тих, хто сповідує ці моральні істини. Приклад – люди без жодних моральних якостей, які намагалися вивищитися над інтелектуалом Андрієм Чумаком, лише з цієї причини що мали більше повноважень і впливу, при цьому будучи на декілька голів нижчими в духовному плані. Злочин «червоної чуми» (так окреслено поняття радянської влади) полягає в тому, що на перший план поставлено фізичні потреби, а вічні цінності відкинуто як другорядні. Такий порядок речей призводить до того, що руйнуються моральні підвалини, які творилися протягом багатьох століть: людина стає ворогом народу через теплі почуття до етнічного, і досягає висот, якщо зрікається від свого походження на користь системи. Таким чином боротьба за нібито «краще майбутнє» призводила до нівеляції божественної іскри в сутності людини, яку поставили на один рівень із худобою і змусили задовольнятися одним лише матеріальним, нехтуючи при цьому духовним.

Заслуга Івана Багряного полягає в нагадуванні про те, що цінність людини набагато вища за ту, яку нам намагалися нав'язати. Нагадування про божественне призначення він вкладає в уста персонажів твору, і саме воно дає сили для проходження випробувань. На думку письменника – батьківщина є потужним джерелом творчості і стимулом життєлюбства. Еміграція сприймається як ситуація вимушена і травматична через розрив із рідною землею – джерелом любові до життя. Та не варто зводити поняття батьківщини до абстрактної території, хоча, безумовно, це теж є важливою складовою, адже навіть особливості клімату та інші нюанси певним чином впливають на етнічну свідомість.

Батьківщина – це люди, які бачили злети і падіння. Ландшафти рідних місць, які були свідками найпотраємніших переживань. Перебування на рідній землі – це благословення і насамперед можливість єднання з духовними першоджерелами. Ознакою української ментальності є глибока прив'язаність до рідних місць, саме тому для багатьох людей бажаними є можливість перебування і захоронення саме на батьківщині, що безпосередньо відбито у «Тигроловах», в спогадах матері Сірківни: «часто згадую своє дитинство і рідну землю. А надто, було, мати моя. Дуже вона тужила за рідною стороною та з того, мабуть, і померла. Все мріяла і просила, щоб її відвезли вмирати додому, на рідну землю, на кладовище до батьків» [5, с. 88]. Це яскраво простежується у ментальності і фольклорних традиціях українців. Зокрема цитата із Шевченка: «Як умру то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого На Вкраїні милій». Трагедія українського народу полягає в тому, що радянська влада взяла це поняття і намагалася під назвою батьківщина подати щось зовсім відмінне від початково вкладеного змісту.

Це типовий розвиток подій у системі, де звичним є спотворення фактів і переписування історії. Іван Багряний чітко розумів, що влада намагається підмінити поняття і в гострій формі описав це в памфлеті «Чому я не хочу повертатися до СРСР?» цитую: «я не хочу вертатися в ту «родіну»... Я беру це слово в лапки, як слово чуже, наповнене для нас страшним змістом, нав'язане

нам пропагандою» [4, с. 73]. Іван Багряний вдало викриває правду всьому світові про те, яким чином було спотворено поняття. Чітко проведено межу між «Вітчизною» і «родіною». Якщо вдаватися до лексико-семантичного аналізу, то вживання другого слова з маленької літери в тексті, причому завжди в лапках є виразником зневажливого тону, натомість слово «Вітчизна» завжди уживається з великої літери, адже автор вкладає у це поняття найвищі душевні пориви. СРСР порівнює з концтабором у якому ув'язнено не окремих людей, а цілі народи, яких за любов до своєї культури, а не тієї, що нав'язали силоміць, клеймовано злочинцем. Тож ідея любові до так званої «родіни» виявилася прокрустовим ложе, яке нещадно калічило усіх, хто вирізнявся.

В уста одного персонажа з твору «Людина біжить над прірвою» Багряний вкладає тезу про те, що всі моральні якості людина вигадала, щоб приховати свою гидку сутність, парадоксально, але в художньому світі його текстів все абсолютно навпаки, як тільки герой відкидає духовне – перетворюється на людиноподібну істоту. Образ рідної землі набуває сакрального значення, а закоріненість у ній постає не обмеженням, а першочерговою потребою. Автор відверто не розуміє тих, у кого ця потреба відсутня, на його думку, люди без прив'язки до рідної землі є просякнутими наскрізь циніками, які не здатні до прийняття базових духовних аксіом. Основною характеротворчою ознакою головних персонажів є героїзм, бо письменник і сам від природи максималіст. Якщо говоримо про розуміння героїзму у той період, то маємо на увазі не показово пафосні вчинки, подібні до описаних в лицарських романах. В реаліях, створених тоталітарним режимом, героїзмом є збереження гідності і своєї сутності попри наполегливі спроби їхнього знищення.

Маніфестом цього героїзму і відчайдушних рішень є роман «Тигролови» і його лейтмотив, сконцентрований у фразі «сміливі завжди мають щастя». Героїзм подано як ознаку української духовної еліти. З цього виводимо певну формулу, що показує прагматичну діяльність героїзму, де дотримання норм моралі і віра в піднесене прямо корелюють із розквітом суспільства, і навпаки – нівеляція згаданих цінностей призводить та деградації і відчуття порожнечі.

Героїзм – це насамперед про прагнення людини вийти за межі своїх можливостей, спробу перевершити себе. І якщо їй це вдається, то вона утверджується як людина, актуалізуючи божественні риси сутності. Поняття героїзму окреслено як одну із найвищих духовних потреб, що звеличує людину і наближає до Бога. Саме слово герой етимологічно походить із грецької мови і означає «напівбог». «Головні герої художніх творів, як правило, маргінали, адже є носіями протилежних до установлених в тогочасному суспільстві поглядів» [59, с. 80]. Героїзм персонажів корелює із способом життя мучеників і повстанців проти несправедливості.

Творення нового типу героїв є вкладом у боротьбу із меншовартістю, ставлення до якої у Багряного було вкрай негативне. «Найганебнішим в нашій національній психіці було оте знамените «моя хата скраю». Це хахлацька, когутська мораль. Якщо ми цю мораль не викорінімо, то не матимемо ні свободи, ні держави, ні пошани у світі... Ми повинні прагнути високостей вселюдського гуманізму, йдучи за прикладом наших світочів, тільки тоді ми здобудемо собі свободу й пошану в світі, і допомогу в нашій боротьбі» [2, с.131]. Концепт героїзму постає як дихотомія «свобода – рабство» позаяк відчуття внутрішньої свободи є наріжним каменем людської свідомості, в той же час важливим є застереження трактування свободи як можливості творити свавілля, проте саме таким трактуванням і керувалася правляча верхівка у радянській державі. Це зумовлює кореляцію свободи з етикою, адже правильно розпорядитися правом свободи може лише людина з глибоким етичним чуттям.

Цікаво підмічено, що бунти і оновлення устрою в творах Багряного «мають неоромантичну природу і пов'язані з природними стихіями – грозою, громом, вітром, а також із вогнем. Наприклад, опис повстання, яке мариться Андрію Чумаку у формі апокаліптичного бою («Сад Гетсиманський»): « Земля горить у вогні повстання! Його земля горить у вогні повстання... Вони вирвалися і вони йдуть!.. Незчисленна сила й сила людей» [59, с. 81].

Тексти просякнуті намаганням знайти модель суспільства, побудовану на демократичних засадах, де думка про те, що одна людина може панувати над

іншою здавалась би просто безглуздою вигадкою. І такий романтичний ідеал Багрянний відшукує в козацтві, це безпосередньо відбито у текстах, наприклад, постать Григорія Многогрішного, як нащадка одного із гетьманів. Підґрунтя до відродження української нації вбачає у знищенні рабського мислення і тотального викорінення меншовартості із свідомості громадян. «Сама творчість Івана Багряного є вільнолюбною не лише за змістом, але й за формою... талант був стихійним, але настільки яскравим і самобутнім, що багряннівську манеру навіть не змогли, якби схотіли, наслідувати епігони...» [59, с.83].

Провідним мотивом є незгасна віра в перемогу добра і збереження чеснот в нелюдських умовах. Герої свідомо обирають шлях опору, адже при заграванні із системою вони приречені на духовну деградацію. У кожного із головних персонажів прописані основні виразники ключових ідей. Саме тому необхідно оцінити втілення ідеології в художньому тексті, виокремити її основні ознаки. Більшість літературознавців вказують на оптимізм, як на ознаку світогляду митця. Роман «Тигролови» став для нього відрадом і допоміг впоратися з почуттям страху. Оптимістичними твори називають зокрема через намагання навіть у негідниках знаходити проблиски совісті, як у сцені з «розколом» слідчого Андрієм Чумаком. Навіть будні ув'язнених просякнуті гумором, що дозволяє їм не з'їхати з глузду. Цікавим моментом є облаштування у камері в'язниці імпровізованої голярні з підручних матеріалів, тим самим «камера бавилась в культуру ніби на глум всім начальникам і різним альбіносам» [6, с. 452]. Попри несприятливі обставини, персонажі до кінця залишаються вірними своїм ідеалам, чим і завойовують повагу в інших.

Григорій Клочек при дослідженні цих текстів акцент робить на тому, як автор типізує персонажів у кожному із творів. Відбувається творення образу нової української людини, позбавленої комплексу меншовартості і згубного впливу сумнівних ідеалів, нав'язаних радянським суспільством. Основною ціллю в житті є постійне самовдосконалення, окреслено цінність самого життя. У «Тигроловах» подано образ вільнолюбної людини, шукача пригод. Такими є головний герой і родина Сірків. Важливо відзначити, що в родині Сірків

представлена тяглість традицій, яку ми раніше визначили як одну із ключових ознак ментальності нашого народу, бо навіть перебуваючи за тисячі кілометрів від дому, вони зберігають свій побут таким, яким він був на рідній землі. Показ збереження Сірками культури – це твердження, що національне можна і потрібно плекати навіть за межами батьківщини. Андрій Чумак із твору «Сад Гетсиманський», представлений з акцентом уваги на його високому рівні інтелекту, звичайного й емоційного, який добре зчитує інших людей. Ідеальність персонажів полягає не у відсутності помилок, а в умінні ці помилки визнавати і виправляти. Андрій, завербувавши одного зі слідчих, відчуває згодом провину. Після нестерпних мук совісті зізнається про скоєне, чим заробляє собі нові неприємності, проте нові штрихи до справи його зовсім не бентежать, він спокійний, бо совість чиста.

Особистість героїв твориться на відчутті глибокого індивідуалізму, який формується у власній гідності, вірі в себе і черпанні сил у внутрішньому світі, такі тези знаходять продовження у творчості Василя Стуса зокрема у концепті «самособоюнаповнення». Таким чином, наповнившись зсередини, головні герої знаходять сили не лише для виживання, але й для того, щоб стати опорою іншим, як у випадку, коли Андрій Чумак дає духовні настанови юнаку Давиду і стверджує про важливість збереження гідності.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що чільне місце у прозовій спадщині Івана Багряного посідає концепт вільної людини, що зумовлено гуманістичним спрямуванням світогляду автора. Свобода мислиться не лише в контексті загального розуміння, а насамперед як внутрішній стан персонажа, який залишається вірним своїм ідеалам за будь-яких обставин.

1.3. Знакові твори прозаїка в світлі навчального аналізу

У цьому розділі основна увага буде присвячена навчальному аналізу прозових текстів, що проводить нас у царину поезики – науки, яка коренями сягає античності. Розлого подає відомості про об'єкт поезики Григорій Клочек у праці «Так що ж таке поезика?», окреслюючи термін в усіх його застосуваннях: види і форми поетичної діяльності, поезія як мистецтво, побудова літературного

твору, комплекс художньо-виражальних засобів тощо. Окреслено процес набуття терміном поетика нових значень та його стосунок до художності. Для нас важливим є поетика в значенні «осягнення головних творчих принципів, що визначають художню якість твору і пізнання принципів, якими керується автор» [29, с. 9]. Відбулося зближення понять художня форма і поетика, що призвело до їхньої взаємозаміни в деяких моментах. Тому, слідуючи ідеям Ключека щодо організації твору, вживатимемо термін художня форма.

Насамперед варто висвітлити питання творчого задуму і передумови створення тексту, так званий «триакт творчого процесу» про який ми згадували раніше, тобто, описати творче захоплення, сам процес створення тексту і його редагування. Здебільшого дату задуму написання «Тигроловів» виводять із перебування Івана Багряного в Моршині і його суперечки з Аркадієм Любченком. Проте дослідниця Людмила Михида стверджує, що творчий задум цього тексту був ще в 1932 році, тобто, більш ніж за 10 років до друку. Знаходить у спогадах Багряного епізод, коли в товаристві митців автор почув розповідь про життя розкуркулених українців «запропонував Вразливому написати на такому матеріалі надкласову психологічну річ, той злякано відмахнувся ... я ж захопився використати цю тему» [37, с. 51-52]. Попри те що оповідь справила враження, процес написання відклався на багато років, бо, як відомо, у той період Багрянний активно займався поезією.

Згодом саме цей епізод було відбито у частині твору, де Григорій Многогрішний зустрічає доньок куркулів. Цілком ймовірно що під час першого заслання і було зроблено початкові записи плану «Тигроловів». В архівних документах є записи з ідеєю творення повісті про Зелений Клин із детально розписаними пунктами твору. Автору не доводиться нічого вигадувати, фабулу взято із самого життя. Добір основного місця подій перегукується з ідеями «робінзонади» розпочатої Д. Дефо, де основою сюжету є виживання в екстремальних умовах і аналіз поведінки людини. Проте є одна відмінність, традиційні європейські робінзони як правило, шукачі пригод, а виїзд людей на Далекий Схід – вимушений, як правило через малоземелля. Загалом тема

еміграції через малоземелля знаходила відгук в інших українських письменників, зокрема у Василя Стефаника.

Опинившись в нових умовах, які були вкрай несприятливими поставало питання адаптації. Як не дивно, у тій місцевості подеколи було навіть більше можливостей плекати рідне, ніж удома. Основна причина в тому, що поблизу не було тієї нещадної руки радянської влади, яка намагалася знищити культуру. Перебуваючи віддалено від рідної землі на тисячі кілометрів, в несприятливих кліматичних умовах, українці змогли вижити, адаптуватися і найголовніше – зберегти предковічні традиції і передати своїм нащадкам, що власне описано у творі. Члени родини Сірків є яскравими представниками типово української ментальності, адже вони шанують традиції, календарно-обрядові свята і найголовніше – мову і фольклор. Відчуття відірваності переселенці заповнюють цими компонентами, навіть назви населеним пунктам дають ті, що були на батьківщині. Важливим є те, що при написанні твору, крім власних спостережень Іван Багряний послуговується даними з історичних архівів.

Наступним етапом була вже згадана суперечка з Аркадієм Любченком і безпосередньо початок творення тексту. Перебуваючи у фактично підпільній атмосфері страху, автор втікає у минуле, де відшукує теплі спогади, пов'язані з цим місцем. Із тими краями, пов'язана ще одна важлива подія, там він вперше одружується і там у нього народжуються два сини. Таким чином, через теплі спогади в Багряного було особливе ставлення до того краю. У межовій ситуації він знаходить порятунок у переміщенні в минуле, хоча б у спогадах. Автор згадував, що писав в умовах, при яких, як правило, тексти не творяться. Але то був випадок, коли текст виникає не завдяки, а всупереч чомусь. Долю твору детально описано у статті «народження книги», вказано на труднощі приховування рукопису і друку. Та після друку пригоди роману не завершилися, через деякі зміни у редакції тигроловів стався конфлікт із Василем Чапленком, який у статті називає перший текст «сирим і неопрацьованим». Багряний вказував на те, що редактор від себе додав фразу, яка не відповідала психологічно напруженій настроєвості.

Це перша спроба великого прозового тексту зробила письменника знаним не лише в Європі, але й за її межами, книгу видавали декількома накладами, а примірники дарували на дні народження, хрестини тощо. Хоч ім'я Багряного було відоме по усій Європі, значних прибутків йому це не приносило через те що він часто ставав жертвою фінансових махінацій. «Особливістю творчої праці І. Багряного над романом «Тигролови» є довготривала робота над життєвим матеріалом, що ліг в основу сюжету, «виношування» творчого задуму» [37, с. 62]. Після перемоги на конкурсі першопочатковий текст було втрачено і в подальших редакція текст відновлювався з пам'яті, вперше твір надрукований скорочено у газеті «Вечірня година» під назвою «Звіролови» в 1944 році. Назву «Тигролови» отримав у 1946-му.

Цікавим є переклад назви на інші мови: англійською – «The Hunter and the Hunted», що означає мисливці і здобич, німецькою «Das Gesetz der taiga» – закон тайги, голландською «Vlucht in de taiga» – втеча в тайгу, тобто у більшості іноземних перекладів ключовим у назві є втеча або місце розташування подій, тоді ж як в оригінальній назві «Звіролови» або ж «Тигролови» йдеться саме про спробу приборкання і спротив. Зміна першопочаткової назви в українському варіанті поглибила змістові акценти через сутність звіра, адже тигр чи не найнебезпечніший звір в тайзі і приборкання його родиною Сірків є утвердженням образу сильної людини, здатної долати будь-які труднощі. Переклад англійською, містить своєрідну гру слів, яка цікаво трактує суть твору, бо прямий переклад «The hunter and the hunted» – мисливець і здобич, передбачає, що мисливець в будь-який момент може сам стати здобиччю, йдеться не лише про полювання на звірів, подібне стається з Медвиним, котрий в кінці отримує заслужене покарання. Передбачено що у дихотомії «жертва–агресор» ролі можуть кардинально змінитися. Твір наскрізь пройнятий метафоричними образами, що витворюють образ ідеального українця, необхідного для нашої літератури. Переклади увінчалися успіхом, що дозволило через літературну форму висловити свою громадянську позицію у більших масштабах.

«Тигролови» – це маніфест людини, яка змогла адаптуватися в несприятливих умовах і вийти переможцем з нерівного двобою з дикою природою. В європейській літературі, як і загалом в усій повоєнній, де відбувся певний занепад і заціпеніння, роман Багряного стає пробліском серед цього хаосу, і показує, що можна залишатися людиною за будь-яких обставин.

На фоні екзистенційних ідей неоромантичній настрої звучить вкрай життєствердно, О. Шапошникова називає роман літературою психологічного зцілення. [59, с. 80]. Твір поєднує в собі: концепт свободи, збереження культури, пригодницький дух і любовну лінію, що робить його динамічним і захопливим. «Краще вмерти біжучи, аніж жити гниючи» основна думка вложена в свідомість Григорія Многогрішного, а також альтруїзм головних героїв і їхня здатність проїнятися чужим горем є абсолютно протилежними до пасивної думки «моя хата скраю» яку Іван Багряний називає «когутською мораллю» і наголошує на необхідності її викорінення. Показ життя в суворих умовах – це своєрідний експеримент для визначення духовного потенціалу людини, актуалізація у літературі подібних типів персонажів сприятиме наслідуванню читачами.

Хутір Сірків представлений як мікромодель України: уявлення, якою вона може бути без колонізатора. Це ідеальна спільнота, де шанують мову і традиції, таку модель суспільства автор бажав би поширити на всю Україну. Літературознавці наголошують на потребі уважного прочитання «Тигроловів», адже творені вони з можливістю більшої свободи слова ніж попередні тексти. «У цьому романі є приховані шари смислу, тому можна порадити читати «Тигролови» щонайменше двічі. Вперше – до, а вдруге після прочитання решти романів Івана Багряного» [59, с. 90].

О. Шапошникова знаходить притчеві елементи у творі, які на її думку вносять інтелектуальний струмінь у роман, наприклад «Насправді, розповідаючи про далекосхідний паут, митець пояснює паразитарну сутність ідеологічної чуми» [59, с. 90]. Розповідь про паут в тайзі накладається на сутність тоталітарного режиму, подібного до чуми, бо так само закладають ідеї людям голову, які потім перекручують, і які зрештою приносять шкоду

обдуреному народу. Інший притчевий момент пов'язаний зі спрагою, пошуком води. Спрага як концепт потреби звільнення. Людина в пошуках води (життєво необхідна потреба на рівні зі свободою), тож момент, коли герой позбувається від спраги, в ширшому розумінні означає здобуття свободи. Коли Григорій знаходить після тривалого часу воду і ділиться нею з іншими, це є характеристикою його як альтруїста, який здобувши благо для себе, намагається поділитися з іншими.

Ландшафт, фауну і флору тих місць Іван Багряний знав краще, ніж професори, бо знайомий з нею не з розповідей, а із власних спостережень. Тому твір він не писав, а проживав. Про життя українців на далекому сході розповів у літературно-мистецькому клубі, в доповіді про життя українців на Далекому Сході. Текст, маємо на увазі «Тигролови» передає деталі боротьби за виживання в умовах суворого клімату з тією повнотою, з якою до цього не міг передати жоден вид мистецтва чи науки. Герої твору є носіями рис, притаманних гуманітарному неоромантизму що виник на межі XIX і XX століття і в своїй основі містив Культ Людини, раніше ми відзначали антропоцентризм художнього бачення Багряного.

Григорій Многогрішний – зразок близького до ідеалу персонажа, носій активного духовного начала, постає у творі втіленням найкращих рис. Майор Медвин – абсолютна протилежність, у творі виступає персоніфікованим злом. Основа конфлікту – протистояння свідомої людини із денаціоналізованою особою, яка є яскравим представником тоталітарного радянського режиму. Щодо побудови твору: поділено його на 12 частин із підзаголовками, в яких коротко описано зміст, розділи рівномірно розподілені у двох частинах. Як і у інших текстах, у «Тигроловах» простежується стильовий синтез. Твір описує трагічні тогочасні реалії, проте автор знаходить форму подачі, яка не обтяжує читача надмірними песимістичними настроями, Л. Череватенко про цю форму висловився так «Це поєднання суворого реалізму, часом брутального, з дуже ніжним романтизмом, ніжною іронією й їдким сарказмом є, на мій погляд, найхарактернішою рисою української літератури» [57, с. 55].

Тема твору: переслідування і спроби зламати інакодумця. Головний герой за своєю природою є неоромантичним. Вплив каральної системи настільки сильний, що закарбовується у підсвідомість головного героя, і якщо в стані тверезого розуму небажані спогади навідуються нечасто, то моменти марень це пробивається назовні. Висвітлює автор сутність радянської ідеології, де світ представлено полярним і існують або «добрі», які підтримують режим, або «інакодумці», яких окреслено ворогами народу.

Детально описано сцени побуту українців на Далекому Сході, які на місці непрохідних лісів змогли освоїтися, знайшовши компроміс зі стихією. У Приамур'ї і Усурійському краї є дві категорії населення: постійне і плинне. Постійне – поселення українців, плинне – будівельники і літуни. У суворому кліматі переселенці навчилися вирощувати сільськогосподарські рослини в нетипових для них умовах. Твір новаторський в плані того, що нація і головні герої, представлені не знедоленими жертвами системи, а сильними особистостями, здатними до протистояння. Особливої уваги вартує зображення родини Сірків, яка зберегла культурний код з усіма його складниками. Відтворення побуту оселі: образи із вишитими рушниками, розмальована піч тощо, усі ці елементи є мікромоделлю, де сконцентровано бажання бути вкупі із традиціями. Коли Григорій приходять до тям після блукання тайгою, то він невимовно вражений, адже є відчуття наче перенісся додому – настільки знайомими були елементи побуту. Подано етнографічний замальовки «про хату біля якої цвітуть гвоздики, насаджені дбайливою дівочою рукою, та інші місцеві рослини: саранки, плакун, черемхи... Бджоли над морем зелені... Опис хати, рубленої із доброго дерева і решта господарства» [5, с. 80]. Таким чином розкрито не лише особливості тамтешнього клімату, але й уміння співіснувати з ним, створюючи при цьому свій куток наповнений знайомими елементами.

Багатство живописних образів і яскрава характеристика персонажів знайшли візуалізацію в однойменному фільмі 1994 року. У дисертації Христини Макарадзе показано наскільки вдалося передати художній задум твору у кіномистецтві.

Пошук матеріалів, які би змогли пролити світло на історію написання роману «Сад Гетсиманський» був доволі складним через брак матеріалів. Після втечі у 1943 році письменник не знав, якою була доля його сім'ї, вважав що їх можливо немає на світі. У листі 28 січня 1954 року ділиться з Петром Шинкарем, що «зробив помилку, відкинувши псевдонім і виступив під власним прізвищем, бо це могло бути підставою для нових провокацій» [3, с. 274]. У 1956 році після виступу сина Бориса по радіо із закликом до батька відцуратися своїх поглядів, припущення автора розвіялися – родичі живі. Цією новиною ділиться в одному з листів, де вказує, що «сміявся і плакав з цієї новини, радісно було, що діти живі, сумно – бо дітей втягнули у ці чвари» [2, с. 558]. Така практика була поширеною у боротьбі влади з вільнодумцями, які емігрували. Дітей та інших членів родини використовували для шантажу, так намагалися чинити моральний тиск. Багрянному було важко наважитися на творення такого тексту, адже масштаби нищення народу були колосальними. «Іван Багряний вмонтував у розгалужений сюжетний каркас апокаліптичного безправ'я і знущань свій життєвий досвід» [37, с. 76]. Проби окреслення тогочасних в'язничних реалій були у повісті «Морітурі», яку вважають чернеткою роману «Сад Гетсиманський». Роботу над романом було розпочато в 1948 році, основою послугував образ людини, що очікує фатального вироку, питання було таким «Головний герой прийме своє становище як щось неминуче? Чи знайде сили для боротьби?» Як бачимо із тексту, обрано другий варіант, бо у цьому складному випробуванні Андрій Чумак показує, що навіть у нелюдських умовах можна зберегти совість чистою.

Фраза «морітурі» побутує і в романі, вкладено її в уста персонажа Львова – єврея, якого засуджено як представника «троцькістів». Він виголошує слова «От, Цезарю! Ти караєш мене, а я все-таки вірний тобі... Штурман на це лиш кидав дивну посмішку, адресовану не стільки Львову, як тому Цезарю» [6, с. 356]. Очевидно, що в особі Цезаря зображено когось із правлячої верхівки. Як підмітив Андрій Чумак « більшість в'язнів не належати до «морітурі», а якщо й були ними, то зовсім іншими. Морітурі іншого Цезаря, не того, що прирік їх на

страгу» [6, с. 357]. Морітурі - давньоримський вислів, який кидали перед боєм гладіатори, означає «іду на смерть», що описує долю більшої частини в'язнів. У моменти, коли вже нічого втрачати в'язні іронізують, і цей саркастично-іронічний сміх – єдине, що дозволяє їм не зламатися.

Перед в'язнями постає моральна дилема «померти раз чи померти двічі?» таку фразу виголошує головний герой, коли юнак Давид після першого «конвеєра» ставить запитання «Що робити?». «Вмерти – це бути роздавленим фізично, але лишитись і не вмерти морально... Вмерти двічі – це вмерти безповоротно... Можливість вижити в таборах - це байка. До того ж вижити морально мертвому!» [6, с. 241]. Андрій розуміє, що не може «померти двічі» і вперто витримує усі конвеєри, усі найхитромудріші тортури, навіть знаходить сили для підтримки інших. Деякі моменти із першопочаткового авторського задуму неможливо встановити, бо як згадував сам автор, рукописи і рецензії він зберігав. Л. Михида серед архівних даних знаходить чорнові записи плану окремих сцен, де є багато моментів, що не увійшли в кінцевий варіант тексту. Дослідниця вважає, що попри першопочатковий задум взяти в основу відбування першого арешту в ГПУ, у творі все ж таки відображено події другого арешту, на це наводить згадка Харкова як недавньої столиці України, що було з 1919 до 1934 року. Крім того на допиті в слідчої Нечаєвої Андрій каже, дивлячись на спроби слідчої знайти його справу, що «Та якщо ти хочеш показати, що тобі все відомо, то шукай «мішком прибитого», який би повірив, що мільйони справ, оформлюваних в цій установі за шість років, могли би вміститися в оцій шафі.» [6, с. 63]. Відомо, що перший арешт був у 1932 році, отже, події в творі починаються в 1938. Ті роки були особливо плідними в плані виявлення так званих ворогів народу, в'язниці були забиті вщент, в одиночні камери саджали по кілька десятків людей.

Ув'язнювали всіх, не розбираючи до ладу кого, навіть у разі виявлення, що хтось був помилково вкинутий до камери, випускати їх з-під варти не поспішали, коментуючи це тим, що обвинувачень на всіх вистачить. Цінність людського життя зведена нанівець, ба більше, в'язнів не вважали людьми,

зневажливо називаючи тих «людішками». Андрій «добре знав історію «государства російського» цю формулу часів грозного, словом «людішки» ніби зімкнули дві епохи на чолі з їхніми деспотами» [6, с. 318]. Саме це бажання Андрія не бути «людішкою» сприймається, як глум над системою і вважається чи не найбільшою контрреволюцією. У схемі першопочаткового задуму твору було багато пробілів, для того щоб додавати нові деталі і пояснення, значна частина цих пунктів знайшла втілення в тексті у трансформованому вигляді. Наприклад одним із пунктів була зустріч із матір'ю наприкінці твору, що зрештою було зроблено у вигляді зустрічі усіх братів і сестри. Як зазначає дослідниця Л. Михида – схема нагадувала нариси до цілісного малюнка, де були фрази, асоціації, окремі факти.

В основі – біблійна історія про зраду, використано образ облудника Юди, що є поясненням затягнутої кульмінації, хоча натяки на особу зрадника зчитувалися впродовж сюжету, наприклад той факт, що отець Яків був чи не єдиним уцілілим священиком на околицю, його дивна поведінка, коли Андрій входить у будинок тощо. Християнські ідеї у творі – це насамперед про утвердження думки, що Бог створив людину за своєю подобою і відповідно ідеться про розкриття божественного в людській сутності людській. «Може, на цьому позначився перст Божий, щоб узнати, чого варті ті, що сотворені по образу і подобию Божому?» [6, с. 244]. Зрештою, отець Яків завершує свій шлях цілком логічно, адже жив не за божими законами.

Листувався автор із родиною Винниченків, які давали поради щодо друку роману іноземними мовами, основну увагу радили приділити перекладу англійською, бо це сприятиме швидкому поширенню в інших країнах. У листі до Розалії Винниченко, автор задумується про зміну назви роману «Сад Гетсиманський» «Тепер щодо назви: мені чомусь хочеться, щоб французьке видання цієї книги мало іншу назву, а саме – «Брат». Цікавий знати вашу думку, як людини, що знає французьку публіку й її смаки та психологію» [2, с. 179].

Дійти до висновку про те, хто справжній зрадник Андрію Чумаку заважали сумніви, які зароджувалися від фальшивих підписів та інших

гнітючих моментів. Протягом усього твору зберігається припущення, що зрадником може бути хтось із близького оточення, що створює напружену атмосферу, адже в глобальному вимірі подібні конфлікти – замах на основи буття, що провокують руйнування моральних цінностей. «Навіщо ж брат підняв брата на вила?!» [6, с. 19]. Автор апелює до біблійної історії про перший земний гріх – братовбивство. Твір наскрізь пройнятий випадками, коли люди під тиском системи зрікалися своїх близьких, як приклад – товариші Криворучко і Сокіл, яких вкинуто в одну камеру (перед тим Криворучко «розколював» свого давнього друга, а згодом і сам опинився на його місці). Роман є дзеркалом в'язичних реалій доби Єжова, системи, де ниці люди мали повноваження нищити цвіт нації, адже основна частина в'язнів була тогочасною елітою: професори, інженери, духовенство. Усіх їх засуджено за те, що вони наважилися вголос висловлювати критичні судження. Знищували не лише фізично, а й морально, змушуючи сумніватися у всьому що знав до цього. Проте з деякими це повернути не вдалося. У місці, де нівельовано високу сутність людини, Андрій нагадує усім про велике призначення на цій землі, про існування вищої сили над усім. Люди, що будували систему згодом самі ставали її заручниками, адже в такій атмосфері зароджувалися параноїдальні підозри навіть до своїх соратників, така модель світобудови і безперервного обміну ролями вкладається в народний вислів «не рий яму іншому, бо сам в неї впадеш», який продемонстровано на прикладі Максима – будівничого в'язниці ОГПУ, якого згодом до неї було вкинуто.

Немає чіткого поділу на позитивних і негативних персонажів, більшість із них дуже неоднозначні. Відкриття абсолютно протилежних рис у тих, про кого був уже складений певний образ призводить до когнітивного дисонансу в головного героя. Яскравими прикладами є образи Сергєєва і Мельника, на їхньому прикладі автор зриває завісу з психіки тиранів. Сергєєв, якого «розколює» Андрій Чумак, на декілька годин робиться людиною, яка усвідомлює, що попри уся позірність і впевненість, що постійні знущання з

ув'язнених ніяким чином на них не відіб'ються, усвідомлює, що кару все-таки доведеться понести, причому перед найвищою інстанцією – своєю совістю.

По-різному проявлено їхню сутність: Мельник – місцева легенда, яка щедро роздає в'язнями махорку, а потім добиває ломиком розстріляних в'язнів і Сергєєв – типовий представник жорстокого слідчого, в моменті стає зовсім безпорадним і беззахисним. Письменник показує, що зла в абсолюті немає, і проблиски совісті бувають навіть у таких людей.

Викривлення відомих висловів несподіваним чином шкодить тим, хто це ініціював. Так одного разу, кинувши перекручену марксистську фразу «биття визначає свідомість» слідчий навіть не підозрював, яких сенсів вона набуде згодом. Як уже згадували, найбільшим злочином для радянської влади було критичне осмислення дійсності. І виходило так, що люди, які вчинили реальні злочини: вбивство, крадіжку і тому подібне, відбували легші покарання. Коли Андрія вкидають у камеру до «кримінальних», стає зрозумілим наскільки перевернутою є реальність у в'язниці, адже верхами були кримінальні злочинці і душогуби, яких влада називала «соціально близькими», лиш трошечки «зіпсованими», низами ж була вся решта» [6, с. 414]. Низами вважали інтелігенцію, яку окреслено політичними в'язнями. Коли слідчі бачили, що їхніх зусиль недостатньо, то вкидали «політичних» до «соціально близьких» для того, щоб їхні умови були нестерпними і під час перебування в камері. Так звана «тюремна аристократія» ненавиділа і йменувала усіх вільнодумців «лягавими інтелігентами». Але в якийсь момент, коли Андрія вкинули до штрафної камери, агресії не було. Як підмітив сам герой «світ соціально близьких еволюціонує, далєбі, еволюціонує. І еволюціонує зовсім в не бажаному для слідчих напрямку» [6, с. 414]. Староста камери – Атаман несподівано для всіх пройнявся сентиментом до новоприбулого, якщо раніше він без розбору ненавидів усіх «лягавих інтелігентиків», то зараз поділив їх на категорії, і до певних відчував сентимент, зокрема до Андрія, який при знайомстві із ним поінформував, що належить до «терористів». Сам Андрій констатує для себе факт, що слідчий зовсім не обізнаний із реальним станом речей що

відбуваються у стінах в'язниці «Воістину, «биття визначає свідомість!» Реконструкція людських душ під тиском биття відбувається повною парою» [7, с. 414]. Головний герой, спостерігаючи за співом одного із ув'язнених, робить для себе висновок, що «під усім тим брудом нестерпним мають свою душу, якусь надзвичайну, якої він зовсім не знає» [6, с. 418].

Досліджуючи твір «Тигролови», ми натрапили на розбіжності у визначенні літературознавцями його жанрової природи. Більшість науковців схиляються до твердження про належність тексту до зразків пригодницького роману, проте є думки про зарахування твору до наступних жанрових форм: родинно-побутового, етнографічного, філософського романів, і подекуди помітно труднощі із розмежуванням ознак повісті і роману. Розбіжності у трактуванні жанрової природи зумовлені ознакою, що береться до уваги.

Автобіографічним твір можна вважати, якщо брати до уваги те, що основою сюжету слугували певні епізоди із життя автора, проте це не є детальним описом життєвих перипетій Багряного, а радше як прийом, яким досягається ефект правдоподібності, тому доцільним буде вказувати на елементи біографізму у творі, ніж на всецілому окресленні його як автобіографічного. **Екзистенційна** основа мотивів головного героя дає підґрунтя для припущень про вплітання філософських мотивів, адже насамперед йдеться про утвердження цінності людського життя, намагання ствердитися в ролі суб'єкта, що може впливати на власну долю в системі, де до абсурду доведено буття особистості. Тематика зосереджена на репрезентації і докладному описі тогочасного устрою радянської держави з розкриттям специфіки арештів і репресивних механізмів чітко вкладаються в рамки політичні. Раніше ми зазначили, що внеском Івана Багряного є опис повсякденного життя родини українців на Далекому Сході і збереження традицій, це може відсилати до трактування роману як **родинно-побутового**. Творення ідеального персонажа, здатного до боротьби, усвідомлення себе як суб'єкта містить **виховний** компонент, адже Григорія Многогрішного можна вважати взірцем для наслідування.

Труднощі у розмежуванні роману і повісті зумовлені природою вказаних епічних творів, повість згідно із літературознавчим словником « епічний прозовий твір, який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням» [35, с. 539]. Повість зокрема охоплює коротший проміжок часу і меншу кількість проблем. У шкільній традиції, як правило, «Тигролови» окреслено в межах пригодницького роману, на це вказують такі ознаки: стрімкий перебіг подій, напружений конфлікт, динамічність, атмосфера таємничості, чітке розмежування позитивних і негативних персонажів. Зважаючи на методичне спрямування нашої праці, надалі розглядатимемо твір саме в ключі пригодницького роману, при цьому не виключаючи можливості постановки проблемних запитань учням стосовно неоднорідності жанрової природи. Марина Ситковська явище жанрового синкретизму подає під назвою «жанрової архітектоніки».

Однією із причин зарахування «Тигроловів» до романів є його широка тематика. Ось основні теми із твору:

- образ вільнодумної людини і її протистояння радянській системі – розкриття трагічної долі людей, роль яких зведено до «конвеєрного гвинтика»;
- умови життя в тайзі – йдеться як про освоєння цих земель переселенцями, так і про блукання Григорія Многогрішного;
- репрезентація збереження етнічної самосвідомості в умовах відірваності від рідної землі – тісно пов'язана із описом побуту родини Сірків;
- кохання – зародження почуттів між головними персонажами.

Особливого значення набуває у творі образ пісні, як символу духовної опори. Вона стала відрадою для приречених в'язнів ешелону, нагадуючи їм про волю. Григорію мариться спів матері, після довгих і виснажливих блукань тайгою, що дає стимул до боротьби за життя. Пісня як символ збереження національної ідентичності проявляється у побуті Сірків. Пісенні мотиви органічно вплітаються у канву сюжету, створюючи при цьому мелодійний супровід,

що виразно підкреслює моральний стан співців, мрійливою хвилиною виводячи із небуття «Ой, летять, летять три соколи через сад – Ге-ей.. Ге-ей... Ге-ей» [5, с. 63].

Важливою ознакою пригодницького спрямування твору є напружений сюжет, автор дає відповіді на запитання про те, хто такий Григорій Многогрішний, вкидаючи маленькі ключі до розуміння у кожен із розділів. Перший розділ закінчується словами «летіла телеграма-блискавка про втечу і розшук страшного державного злочинця» [5, с. 17]. Такий опис змушує читача поставити собі запитання, «що ж такого скоїв цей юнак, щоб його вважали злочинцем?». Згадка його вислову про те, що «Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи» [5, с. 16] дає розуміння, що перед нами однозначно сильна особистість. Створюється постійне відчуття когнітивного дисонансу, адже автор чергує описи головного героя, то від імені знеособлених людей, в яких його вчинок викликав пробудження розчавленої людської гідності, то від імені наглядців, які йменують його «дияволом». Кинуті якимось вночі слова «– Жить! – Відплатить!! ...Або вмерти» [5, с. 16] постають маніфестом, де розписано чіткі цілі, що змушують задуматися про те, кому має помститися головний герой? Відповідь на це запитання отримуємо у кінці другого розділу при знайомстві із майором, який одержимий ідеєю розправи, тому що Григорій не зламався під тиском тортур. Ба більше, кинута Григорієм ще на початку слідства фраза про те, що Медвин не матиме спокою через замордованих ним людей й справді постійно нависала над майором, наче фатум, якого не уникнути. Саме тому у нього з'являється ідея-фікс, що смерть головного героя допоможе позбутися від параноїдальних думок.

Наскрізним лейтмотивом твору є утвердження думки, що людина може і повинна обстоювати моральні засади, і що навіть одна нескорена особистість є свідченням сили людського духу, що відзначає у своєму дослідженні Микола Ткачук, який стверджує, що боротьба зі злом і подолання труднощів дозволяють виявити високі духовні якості в людській сутності, що згладжує трагічне звучання твору. Відзначає літературознавець фольклорну основу, що

проявляється у вкрапленні пісенної образності, прислів'їв та інших висловів, типових для української ментальності.

Григорія неабияк зачіпає епізод, коли в бараці карнач в брутальній формі звертається до дівчат, що затагнули пісню «...Ой, куди ж, куди, куди Я тепер попала, – Замело й малі сліди Там, де я ступала!..» [5, с. 200]. З гіркотою ставить запитання до Бога, про те, де його шукати на цім світі, коли твориться таке свавілля. Одразу ж після цього зовсім протилежна картина вшанування родиною Сірків традицій «в хаті кутя на покуті у вівсяному кулі, мрійна лампадка під образами, застелений скатертиною стіл, тиша святвечорова. Як у дитинстві Григорієвому» [5, с. 201]. Святкування Різдва у Сірків велося ще здавна, з усіма традиціями, колядками, кутею і рештою атрибутів.

Перебування в тайзі на певний період відволікало Григорія від настирливих думок, але на святковому дозвіллі раптом напосіла на нього туга, саме тоді він відчуває гостру потребу вийти назустріч всьому невідомому. Тож відправляючись у Хабаровськ герой свідомо кидає виклик долі. У розділі «На кішку» актуалізовано одразу дві конфліктні лінії: людина і звір і людина і «звір» в образі людини. Розв'язка конфлікту стається несподівано швидко. Цікавим є творення образу Медвина, адже при характеристиці головних героїв автор вдається до розлогих описів, що дає нам широке уявлення про них. Згадок про Медвина у творі небагато і ще менше прямих цитат, таким чином творення його образу відбувається в ретроспективі, в основному зі спогадів Григорія. Припускаємо, що автор цілеспрямовано творить образ антагоніста без розлогих описів, адже в ньому втілено ницу сутність радянського режиму, тому і постає він дещо знеособленим. У немає навіть згадок про його ім'я, лише прізвище і посада. Саме в тайзі відбувається усвідомлення головним героєм, що у Медвина під маскою «великого начальника, бравого героя і грізного судді та володаря душ людців» ховається підлий боягуз. Будучи в статусі майора, там, на своїй території, Медвин мав перевагу, та втратив її, опинившись серед тайги.

У «Тигроловах» представлено специфічний хронотоп, з елементами екскурсу у минуле від імені автора, або ж спогадів персонажів, значна частина

подій відбувається в сучасних для автора реаліях. Основа сюжету твориться в подорожі, це зумовлено жанровою специфікою. Мотив подорожі, який можна зобразити схематично: втеча з ешелону – блукання тайгою – полювання – рейд на Хабаровськ – полювання на тигра – перехід маньчжурського кордону.

Характерними стилістичними особливостями пригодницьких творів є лаконічний опис подій, що яскраво представлено в епізодах, де показано мисливство, це зосереджує читача на швидкому перебігу подій, але загалом твір рясніє розлогими описами. Детально змальовано побут Сірків і деталі з міського життя, як своєрідне психологічне й ідейне протиставлення природної гармонії й хаосу тоталітарного середовища.

Автор вдало вплітає в сюжетне полотно елементи інтриги і тримає читача в стані напруження. Кожен розділ закінчується на цікавому моменті, що стимулює подальший інтерес. Перший розділ обривається на розповсюджені телеграми про розшук державного злочинця. Таким чином, можна окреслити прийом інтриги, як один із рушіїв сюжету, адже завершення кожного із розділів змушує читача поставити собі запитання «що буде далі?». Підсиленню інтриги сприяє контрастний показ розміреного життя в тайзі, яке різко змінюється після виявлення напису на снігу «І знову серце загуготіло попри всю явну випадковість такого прізвища тут. І так разів з чотири. Ніби якийсь злий дух намірявся на його спокій» [5, с. 254]. При творенні образів автор вдається до прийомів: авторської характеристики, інохарактеристики, характеристики через дії і вчинки, самохарактеристики і мовної характеристики.

Образну систему можна поділити на такі категорії:

- головні персонажі (позитивні): Григорій, родина Сірків;
- антагоністи – представники радянської влади, сконцентровано в образі Медвина;
- епізодичні персонажі: каторжники, мешканці Хабаровська та інші;
- символічні образи: пісня, дика природа, потяги «Дракон» і «Експрес нумер один» як символ різношаровості суспільства, рідна земля.

Важливою частиною твору є змалювання деталей побуту Сірків, де присутні типово українські елементи, це допомагає зобразити теплі стосунки в родині з правильними цінностями, взаємопідтримкою і тяглістю традицій.

Висновки до першого розділу

При аналізі творів важливим є розуміння світогляду автора, оскільки це є ключем для глибшого розуміння тексту. Дослідження життєвого шляху письменника передбачає урахування внутрішньої і зовнішньої сторони його біографії. Основні складові, що допомагають пролити світло на творчу лабораторію Багряного це огляд: епістолярію, біографії і публіцистики. Слушним є зауваження, що літературну діяльність Івана Багряного неможливо досліджувати окремо від публіцистики і політичних поглядів, адже усі ці елементи є невід'ємними складовими інтелектуального життя письменника. Можемо помітити тісний зв'язок між цими сферами, які можна розглядати як триаду світогляду Багряного. Це взаємопов'язані джерела творчого начала автора. Листування, біографічні факти, публіцистика дають цілісну картину про творчість Багряного. Тривале трактування прозової спадщини Багряного в соціально-політичному ключі дещо применшувало його здобутки як літератора, політично-заангажована критика була перешкодою на шляху до досягнення художньої цінності текстів.

Головний герой творів Багряного – сильна особистість, здатна до боротьби. Антропоцентризм творів зумовлений християнськими ідеями про божественне начало в сутності людини, як підстави до звеличення людського духу, що сприятиме розвитку особистості. Антропоцентричні ідеї зумовлюють творення нового героя – близького до ідеалу, наділеного позитивними національними рисами і є вкладом у боротьбу з меншовартістю. Висвітлюючи сутність радянської ідеології, автор вказував на антилюдяність цієї системи, звідси і починається неоромантичний гуманізм Багряного, як спроба утвердження віри в високе призначення людини. розглянули історію написання творів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський» в контексті «триакту творчого мислення» – твір на етапах захоплення, творення образів і кінцевих правок.

Цікавими є переклади текстів іноземними мовами і передача смислового навантаження у назвах. «Тигролови» вирізняється на фоні екзистенційної повоєнної літератури і є поемою всепереможного оптимізму.

Серед відгуків на твори більше критики адресовано саме роману «Сад Гетсиманський», як правило, автора звинувачують у перенасиченості ліричними відступами, які применшують документальне значення тексту, проте ці вкраплення мають вагомe значення для рецепції, адже роблять оповідь живішою і дозволяють читачу прийнятися описаними подіями. розглянули історію написання творів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський» в контексті «триакту творчого мислення» – твір на етапах захоплення, творення образів і кінцевих правок. Оглянуто особливості художньої форми текстів.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ІВАНА БАГРЯНОГО В ШКОЛІ

2.1. Місце творчості письменника у шкільній програмі

Українська література є одним ключових предметів в системі загальної середньої освіти для формування особистості учня. При вивченні художнього тексту школярі не лише ознайомлюються із певними текстами, але й осмислюють багатство нашої культури, історичний контекст, що сприяє усвідомленню себе як носіїв української етнічної ідентичності, що зумовлює осмислення актуальних подій через комплексну оцінку сьогодення й минулого.

Чи не найважливішим завданням української літератури є формування критичного мислення, яке є вкрай необхідною навичкою в умовах сьогодення, і досягти цього можна, якщо при аналізі текстів учні намагатимуться самостійно інтерпретувати, порівнювати й аргументувати судження про твір. У курсі української літератури подано твори на різноманітну тематику, що сприяє розширенню світогляду і можливості осмислення загальнолюдських цінностей.

Перевагою літератури є те, що на відміну від точних наук, де домінує насиченість фактами термінами, тут подано матеріал, який формує в учнів здатність до аналізу матеріалу із перенесенням теоретичних навичок на повсякденне життя і аналізу типових ситуацій. У сучасних умовах це набуває особливого значення, зокрема в контексті НУШ, де переосмислено роль освіти в житті людини. Інновації в освіті зумовлюють роль літератури як інструменту для розвитку ключових компетентностей, передбачених програмою НУШ. Особливість викладання літератури в старших класах полягає в тому, що для учнів 10-11 класів подано багаторівневі художні тексти, тобто література стає основою для аналізу образів у творі і пояснення, які функції вони виконують. Різноманіття творів у навчальній програмі потрібне для:

- порівняння текстів різних стилів, епох;
- компаративістичного аналізу з творами із зарубіжної літератури;
- пошуку підтекстів, які непомітні під час поверхневого прочитання;

- вміння самостійного формулювання висновків та добору ґрунтовних аргументів для їхнього підтвердження.

Усі ці проблеми входять у сферу методики вивчення української літератури в середній школі – науки, що містить «психолого-педагогічні засади роботи вчителя вимоги до літературного і літературознавчого змісту навчання» [50, с. 6]. Об'єктом науки є навчальний процес або ж взаємодія між його учасниками, предмет – система методів прийомів і засобів у класній і позакласній діяльності. Як правило, до методики зараховують три елементи: теорію методики, її історію та методичні розробки уроків і позакласних занять. Проте сучасне трактування подає методику викладання літератури, як науку про літературу з ухилом у методичне спрямування.

Постійне оновлення методичних матеріалів зумовлене:

- зміною суспільних потреб історичної епохи, які визначають мету навчання. Наприклад, в сучасних реаліях викладання української літератури не може проводитися в суто естетично-ідейному векторі, важливими складниками є формування національної самосвідомості, оскільки саме від передачі і збереження цінностей залежить майбутнє нашої культури. -
- трансформацією інформаційного простору, постійне удосконалення інформаційних технологій вимагає застосування нових методів на уроках.
- глобалізаційні процеси – формують відкритість до пізнання інших культур, але в свою чергу глобалізація створює низку викликів, серед яких: ризик нівеляції культурних відмінностей, перевага масової літератури, зниження інтересу до читання творів української літератури.
- розвиток наук пов'язаних із методикою, зокрема педагогіки і літератури зумовлює оновлення теоретичної бази.

Малодослідженим є питання подання творів для старшокласників у контексті НУШ. Чинниками змін у методиці викладання є: особистісно орієнтована навчально-виховна парадигма, компетентнісний підхід до навчання, актуалізація етнопедагогіки, розробка дидактичної інноватики.

Найважливішим завданням шкільної освіти є не подання готових знань, а вироблення навички вчитися. Автори концепції Нової Української Школи основним недоліком системи освіти вважають те, що «український школяр отримує в школі здебільшого суму знань, потрібна докорінна реформа» [38, с. 4]. Основи світогляду закладаються в сім'ї і школі. Випускник нової школи є «цілісною особистістю, здатною до критичного мислення, патріотом з активною позицією, що діє згідно з морально-етичним принципами» [38, с. 6]. В програмі подано дев'ять ключових компонентів, де передбачено свободу творчості вчителя наскрізний процес виховання, педагогіку партнерства, дитиноцентризм, набуття компетентностей для життя. Із переліку компетентностей для літературної освіти найважливішими є: інформаційно-цифрова (впевнене але критичне застосування сучасних технологій, уміння застосовувати науковий метод, розуміння етики роботи з інформацією, йдеться про основи академічної доброчесності), уміння вчитися впродовж усього життя, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та самовираження у сфері культури.

Педагогіка партнерства передбачає зміну односторонньої комунікації «вчитель → учень» шляхом впровадження активного діалогу, що передбачає застосування методів, заснованих на співпраці. Важливим при взаємодії вчителя з класом є врахування вікових особливостей, оскільки у цей період ускладнюється модель взаємин із вчителем, вона стає більш складною і диференційованою, в образі «ідеального» вчителя твориться своєрідна ієрархія якостей, важливих для учнів: індивідуальні людські якості → професійна компетентність → уміння керувати». Це період активного самовизначення, тому література є інструментом, який може допомогти вирішити це складне питання. Старшокласники при прочитанні твору сприймають його дистанційовано, тобто критично осмислюють текст, оцінюють позицію автора, співставляючи зі своїми поглядами і вже виходячи з цього, погоджуються чи заперечують те, що зображено у творі. Саме тому в старших класах подають ідейно-глибші твори, які вимагають

пресупозитивних знань і життєвого досвіду, що стимулюватиме учнів осмислення невідомих понять. Підліткам будуть близькі персонажі, які проживають екзистенційний вибір, що перегукується із пошуками себе.

Якщо в молодших класах учням, як правило, подають твори, де головними героями є їхні однолітки, то для підлітків доцільно обирати твори про старших людей з огляду на те, що вік, який актуалізовано у нашому дослідженні по суті є перехідною ланкою між школою і дорослим життям. Г. Токмань важливим елементом в літературі освіти вважає розвиток «Я» учня, що сприятиме внутрішньому діалогу, який ми раніше згадували як один із важливих елементів для формування особистості. «Нетреноване Я, якщо його не навчити слухати самого себе у внутрішньому діалозі може втратити чутливість до власної діалогічності» [50, с. 58]. На жаль, через обмежену кількість годин для вивчення творів часто нівелюється можливість почути внутрішній діалог. У старших класах учні, як правило, вже обирають майбутню професію і ті, хто схильні до точних наук можуть применшувати роль літератури «з метою переконання їх у важливості літератури слід щоразу знаходити те, що зачіпає інтереси кожного: ти теж кохатимеш, тебе також чекають випробування, від історичної долі твоєї нації залежить твоє існування у світі тощо» [50, с. 60].

Важливо утвердити усвідомлення молоді, як майбутнього нації в етнічному і політичному сенсах, цьому сприятимуть твори із яскраво вираженою національною тематикою. Творчість Івана Багряного містить в собі національні ідеї, саме тому вона є ефективним інструментом впливу на свідомість учнів. При прочитанні творів Багряного важливо акцентувати увагу на його осмислення історичної долі та національної ідеї в літературі.

У старших класах потрібно акцентувати увагу на введенні елементів теорії літератури, аналізуючи не лише формальні елементи тексту, а й позасюжетні композиційні елементи, образотворчі засоби і виражальні засоби мови. Доцільним буде акцент на посиленні опрацювання теорії літератури, У старших класах варто посилювати роботу з теорії літератури вимагаючи

аналізу позасюжетних елементів композиції засобів творення образу характеру виражальних засобів мови твору однак не варто переобтяжувати урок аналізом формальних елементів тексту натомість слід уміло чергувати пройоми роботи вести живу бесіду. «слово вчителя має бути інформаційно насиченим наближеним до лекції і водночас художнім публіцистичним екзистенційно відкритим» [50, с. 62].

З огляду на психологічні особливості підлітків старшого віку можна виокремити, які ідейні настанови із вибраних творів Івана Багряного будуть суголосні з їхніми переживаннями:

- **суб'єктивна динамічна позиція людини** – у цей період старшокласники активно пізнають себе, тому їм буде простіше перейнятися почуттями літературного героя, відповідно, легше зрозуміти внутрішні інтенції Григорія Многогрішного чи Андрія Чумака:

- **активізація дослідження психологічного простору**, що особливо актуально при вивченні творів із гуманістичним спрямуванням:

- **перехід інтелектуальної активності на якісно новий рівень** – внаслідок цього розширюється часовий горизонт сприймання, що дозволяє використовувати порівняльний аналіз історичних епох.

- **ключовий момент формування світогляду** – правильний добір текстів наповнених високими моральними ідеалами позитивно вплине на утвердження духовних цінностей.

- **несприйняття іконічних образів письменників** – яке проявляється у тому, що учні мають потребу в осмисленні усіх сторін біографії митця, а не лише енциклопедично ідеальних.

- **Планування майбутнього** – проживаючи різні сценарії, учень має уявлення про можливі варіанти життєвих ситуацій.

З огляду на такий різновекторний розвиток особистості, вважаємо, що доцільно вивчати обидва твори із нашого дослідження в межах шкільної освіти: «Тигролови» – традиційно на уроках літератури, «Сад Гетсиманський» – для позакласного читання.

При проведенні уроків української літератури важливим є ретельний добір методів. У педагогічній науці було створено чимало методів, що зумовило потребу у їхній типологізації. Наразі існує велика кількість типологій за різними ознаками. Г. Ващенко пропонує поділ за активністю учнів у навчальному процесі «Пасивні (готових знань), напівактивні(на основі джерел готових знань), активні (самостійні дослідження теми) [50, с. 67-70]. Яка на сучасному етапі зазнала змін і має такий вигляд: пасивні – активні – інтерактивні методи, де в основі крім активності учня враховано зв'язок між учасниками навчального процесу, його можна зобразити схематично:

- пасивні – суб'єкт-об'єктний зв'язок з орієнтацією на весь клас;
- активні – суб'єкт-об'єктний зв'язок з орієнтацією на окремого учня;
- інтерактивний – суб'єкт-суб'єктний зв'язок, де вчитель постає у ролі фасилітатора.

Є. Пасічник, Т. і Ф. Бугайки виокремлюють методи за джерелом знань: «лекція, самостійна робота, читання» [50, с. 71].

Ми відзначили глибоку ідейну наповненість творів Івана Багряного, це зумовлює потребу у застосуванні різноманітних літературознавчих методів зокрема:

- **біографічного**, адже обидва твори містять факти із життя письменника, тому вивчення їх в сукупності із детальним дослідженням біографічних даних сприятиме кращому розумінню творення тексту, зокрема історії його написання.
- **культурно-історичного**, події у тексті романів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський» відбуваються у складний період, коли Україна входила до СРСР, який Іван Багряний окреслив «в'язницею народів», тому без екскурсу в історію можуть виникнути труднощі із розумінням подій.
- **компаративного методу**, у порівнянні із творами зарубіжної літератури, оскільки зараз активно вдаються до укріплення міжпредметних зв'язків. Для твору «Сад Гетсиманський» можна обрати текст антиутопії Джорджа

Орвелла «1984» оскільки в обох текстах показано становище людини в тоталітарній системі. Методологічною базою для порівняння цих творів може слугувати дослідження Світлани Кобути «Концепція «вільної людини» у творчій спадщині Івана Багряного та Джорджа Орвелла»;

- **духовно-історичного**, із застосуванням цього методу здійснюють історичне вивчення людини через її вчинки, підходить для аналізу психологічних складних персонажів [50, с. 85].

Необхідно оглянути навчальні програми і підручники з української літератури, щоб зрозуміти, яке місце займає творчість Івана Багряного шкільній освіті й оцінити перспективи розробки методичних рекомендацій. «потреба оновлення методологічних і методичних засад навчання української літератури в старшій школі пов'язана з необхідністю пошуку адекватної відповіді на виклики часу: урахування специфіки читання в епоху інформаційних технологій» [54, с. 3]. Програму оновлено в 2017 році, і складено з урахуванням концепції НУШ, висвітлено компетентнісний потенціал предмета «Українська література».

Передбачено ознайомлення із біографією митця, визначення основних образів та їхній аналіз, зокрема розрізнення протагоністів й антагоністів. Для вивчення безпосередньо у класі подано роман «Тигролови» жанр якого визначено, як «пригодницький роман з елементами автобіографізму», передбачено суспільний та мистецький контексти для ознайомлення із тогочасними подіями і рецепцією твору тигролови в кіномистецтві. Загалом відмінності між поданням роману у тигролова в програмі профільного і стандартного рівня незначні.

Для позакласного самостійного опрацювання пропонують твори «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над прірвою», «Огненне коло». Найпопулярнішими підручниками з української літератури є посібники авторства: О. Авраменка, О. Слоньовської у співавторстві з Н. Мафтин. і Н. Вівчарик. В усіх підручниках подано скорочену біографію, літературознавчі аспекти дослідження тексту (більшою чи меншою мірою). Ми будемо

послугуватися підручником О. Слоновьовської для профільного рівня, адже крім відомостей про сам твір подано основні життєві віхи автора, цитати із літературно-критичних праць, висвітлено публіцистичну діяльність письменника на прикладі памфлету «Чому я не хочу повертатися до СРСР», а також політичну діяльність, тобто дослідження творчості відбувається у поєднанні компонентів біографії, публіцистики і безпосередньо аналізу текстів, що робить підручник максимально інформативним.

Твори Івана Багряного мають глибокий виховний потенціал, оскільки в них присутній акцент на цінності збереження національної ідентичності в чужому середовищі, вибудовується ідеальна модель суспільства з взаємопідтримкою на прикладі родини Сірків, шляхом осмислення моральних дилем, що постають перед головними героями, учні вчаться приймати важливі рішення. Важливо відмітити формування стійкості та відповідальності, як ознаки зрілого громадянського суспільства. Таким чином присутність творчості Івана Багряного в системі шкільної освіти є педагогічно виваженою і вмотивованою, адже засвоєння його літературних текстів має поліфункціональний освітній ефект через поєднання літературознавчого аналізу особистісного розвитку та громадянського виховання

Вивчення творчості Багряного в шкільній освіті вимагає комплексного підходу з елементами літературознавчого історико-культурного аспектів із урахуванням особливостей психологічного сприйняття учнями старшого підліткового віку. Основні рекомендації для подання творчості Івана Багряного на уроках української літератури в старших класах при вивченні романів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський»:

- **побудова чіткої структури матеріалу.** Вчителю варто окреслити ідейно-тематичне спрямування творчості митця: спротив радянській системі, бунт проти знецінення людського життя, мотив внутрішньої свободи, збереження національної ідентичності в умовах терору, творення образу свідомого громадянина України, такий підхід допомагає

налаштувати учнів на аналіз твору і послідовне опрацювання основних ідей;

- **короткий історичний екскурс в добу, зображену в текстах.** Варто окреслити історичний контекст і передати реалії 1930-х років. інформація про ці події буде органічним продовженням вивчення історії української літератури в умовах терору, оскільки попередні теми в навчальній програмі окреслюють мистецький доробок представників розстріляного відродження. Доцільним буде ознайомлення з архівними даними, листами митця, де він згадує про ці роки, цінним для розуміння реалій цієї доби буде памфлет Івана Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?»;
- **комбінування традиційних методів з інноваційними;**
- **створення завдань різного рівня складності:** від описових, де передбачено окреслення основних характеротворчих ознак, до завдань, де необхідний ґрунтовний літературознавчий аналіз;
- **акцент на морально-ціннісній проблематиці:** особливо в романі «Тигролови», оскільки специфіка пригодницького роману, динамічний сюжет при односторонній подачі може нівелювати аналіз етичних дилем, які необхідні для формування особистості учня;
- **розвиток навичок критичного мислення,** які є вкрай необхідними в сучасних реаліях, для цього варто ставити учням відкриті запитання, зокрема проблемні, оскільки це сприятиме формуванню аналітичних навичок;
- **активізація міжпредметних зв'язків,** особливо з уроками історії України і зарубіжної літератури, оскільки перший предмет забезпечує розуміння тогочасних реалій, а другий – дозволяє порівняти, як описано тоталітарний режим в інших країнах, специфіку творення головних героїв, антагоністів тощо.
- **подача матеріалу із урахуванням психологічних особливостей учнів старших класів.** Теми доволі складні, тому необхідно налаштувати на їхнє сприйняття. В умовах повномасштабної війни це особливо

актуально, адже сучасні реалії створюють специфічні педагогічні умови для викладання творів з подібною тематикою, що передбачає делікатне подання матеріалу;

- використання різнотипних завдань для об'єктивного оцінювання.

Викладання творів Івана Багряного в межах шкільної освіти зокрема подання роману «Сад Гетсиманський» для позакласного читання є методично обґрунтованим, адже обидва тексти, які ми актуалізували у дослідженні є засобами формування особистості школярів. Творчість митця дає цілісну картину для розуміння того, яким чином була влаштована радянська тоталітарна система і формує у свідомості учнів добрий приклад для наслідування в образах головних героїв. Уведення двох текстів у систему шкільної освіти допомагає розширити коло тем і дає цілісне уявлення про механізми тогочасного суспільства. У «Тигроловах» показано механізми переслідування втікачів і на фоні цього розгортається питання збереження національної культури в умовах відірваності від рідної землі. Жанрова природа зумовила входження цього твору безпосередньо до вивчення на уроках. Специфіка роману «Сад Гетсиманський» полягає у детальному описі катівень зсередини, письменник реконструює тогочасну атмосферу і на фоні цього висвітлює спротив вільної особистості.

На прикладі обох текстів учні усвідомлюють яких масштабів досяг репресивний механізм, причому показано різні рівні тоталітарного апарату. У «Тигроловах» це проявлено на прикладі переслідування головного героя у романі «Сад Гетсиманський» актуалізовано системне знищення людської психіки шляхом тортур і залякування. Актуалізовано морально-етичні питання, що сприяє засвоєнню духовних аксіом. «Тигролови» актуалізують ідею внутрішньої боротьби і тотальне несприйняття обмеження людської свободи, що сконцентровано у вислові Григорія Многогрішного «ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи!» [5, с. 16]. Твір пронизаний ідеєю збереження національної ідентичності через показ родинної та національної єдності. Утвердження думки, що за добро завжди треба відплатити добром «я ще не знаю, хто ти але моя хата – твоя хата» [5, с. 68]. «Сад Гетсиманський» про духовну незламність та

можливість залишатися собою в умовах терору і гнітючої атмосфери катівень. Таким чином подання обох творів допомагає докладніше висвітлити тематику та ідейне спрямування доробку Івана Багряного і надає учням стійке уявлення про духовний ідеал людини.

Дещо відмінною є методика подання і рецепції учнями обох творів. Тигролови завдяки динамічному сюжету, яскраво вираженим персонажам і пригодницькій природі сприймаються учнями позитивно і активізують їхню пізнавальну діяльність. Роман «Сад Гетсиманський» є важчим для опрацювання, оскільки його аналіз передбачає заглиблення у психологію головного героя, який за своєю природою є інтелектуалом, відповідно – внутрішній світ його теж багатий і вимагає аналітичних інтерпретацій тих чи тих вчинків, що сприяє розвитку критичного мислення. Саме тому вважаємо, що доцільно подавати роман «Сад Гетсиманський» для вивчення на позакласному читанні.

Навчально-виховний потенціал творів Івана Багряного у системі шкільної освіти полягає у творенні змістового корпусу, який дає учням розуміння ідей збереження гідності в умовах терору. Комплексне вивчення обох текстів творить систему методів, де поєднано сюжетну динаміку і психологічну глибину, що дозволяє повною мірою виробити компетентності і вміння, необхідні для формування повноцінної особистості із чіткою громадянською позицією. Теоретичне підґрунтя з методики викладання української літератури дозволяє нам творити систему методів і форм для подання творчості Івана Багряного в межах сучасної шкільного курсу із урахуванням освітніх викликів.

2.2. Методи повільного читання та діалогу з текстом

Зміни в сучасному інформаційному просторі зумовили появу нових викликів для викладання української літератури в системі шкільної освіти. Одним із таких викликів є масове зниження інтересу до прочитання літературних творів, що негативно позначається на розвитку навичок критичного мислення. Саме тому є необхідність переосмислення подачі матеріалу і використання методів активного читання.

Г. Клочек у статті «Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування» оцінює сучасний стан літературної освіти і пропонує шляхи вирішення проблеми зниження читацького інтересу серед учнів. Основними чинниками кризи в літературній освіті автор вважає: «обмежену кількість годин, подачу скорочених варіантів твору, перевантаженість навчальної програми, залучення творів з «ефектом відторгнення», брак практики поглибленого аналізу тексту» [25, с. 8-9]. Наголошує на проблемі «кліпового мислення», яка була актуальною ще на момент створення цієї статті, а з того часу минуло вже 8 років, і на сучасному етапі проблема стала більш відчутною. На думку, Г. Клочека навчальна програма, яка мала б згладжувати цей недолік натомість лише погіршує ситуацію і не враховує зміни психофізичного характеру «вона змушує ковзати по поверхні, а не заглиблюватися в суть предмета вивчення... побудована на калейдоскопічно-кліповому принципі, фактично позбавляє учня можливості входити в художні світи творів» [28, с. 10]. Оновлення змісту літературної освіти – це не відкриття якихось нових істин, адже завжди було очевидно, що література має неабияке значення для формування свідомості учня. Суть змін полягає у повторному осмисленні відомих істин «доконечна корекція зумовлена зміною епох» [28, с. 10].

Для того, щоб розуміти, яким чином вибудовувати стратегію активної взаємодії, варто детальніше ознайомитися проблемою «кліпового мислення» на якій регулярно акцентують увагу педагоги. «Кліпове мислення – це здатність людини сприймати інформацію у швидких фрагментах. Цим терміном описують феномен суспільства, де доступ до інформації відбувається через короткі відеоролики, текстові повідомлення, заголовки статей тощо» [56] Кліпове мислення гальмує розвиток власної уяви, адже в умовах постійного оновлення інформації, більшість даних швидко втрачають актуальність. Для нас важливо зрозуміти, яким чином подавати великі обсяги тексту. Психотерапевти відзначають, що «Таке споживання інформації, врешті, призводить до незворотних змін у мисленні, бо більше починає працювати

короткочасна пам'ять замість довготривалої» [56]. Феномен кліпового мислення ставав об'єктом уваги науковців, які відзначали його переваги і недоліки. Серед переваг: «багатозадачність, покращення функціонування короткочасної пам'яті та запам'ятовування простих даних, швидке отримання інформації, що є корисним в екстремальних ситуаціях» [56]. До недоліків зараховують: поверхнєве розуміння інформації, що призводить до браку глибокого аналізу і робить людину вразливою до маніпуляцій, неуважність, обмежені мовленнєві здібності, проблеми з довготривалою пам'яттю, гірше сприйняття інформації у текстовому вигляді. «Кліпове мислення – нова реальність, боротися з якою – те саме, що й боротися з електрикою чи цифровими платформами» [56]. Наразі ми не можемо вплинути на те, щоб змінити кліпове мислення, натомість ми можемо навчитися підбирати методи, які будуть підвищувати концентрацію учнів на прочитанні й осмисленні тексту.

У сучасній педагогіці помітно двояке ставлення до «кліпового» мислення. «противники цього явища стверджують, що кліпове мислення фрагментарне і є результатом впливу хаотичної інформації, прихильники ж вважають, що кліпове мислення – це особливий «квантовий» тип мислення, який більшою чи меншою мірою був притаманний людині завжди, і вважають, що потрібно виокремлювати сильні сторони і використовувати їх для оптимізації навчального процесу» [17, с. 40]. Проблема кліпового мислення не є новою, питання виникнення цього феномену опрацьовували М. Маклюен, А. Моля, Д. Мартин, Е. Тоффлер. Джеймс Мартин ще до появи інтернету робив поділ на «два типи людей, в якому «перший тип – «людина книги», має «тривале» мислення і здатність до глибокого аналізу, другий тип – «люди екрану» – наділені кліповою свідомістю» [32, с. 50]. Для нас важливий акцент уваги не на питанні «хто винен?», а на тому «що із цим робити?».

Оскільки «кліпове мислення» є однією із перепон на шляху до глибокого осмислення тексту, то доцільно зосередити увагу на прийомах, що дозволяють зануритися у художній твір. «Тренінги, спрямовані на боротьбу з кліповою свідомістю, навчають концентрувати увагу й утримувати її тривалий час на

одному предметі. Проте загально визнано, що найкращий і найдоступніший метод – це читання» [28, с. 11] Тому доцільним є оглянути техніку повільного читання і методи діалогу з текстом. Проблема зниження інтересу до читання стала настільки масштабною, що було розроблено комплекс заходів щодо підвищення читацької активності на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія», її автори стверджують, що читання є ключовим компонентом для формування людського потенціалу « формування стійкого інтересу до читання української книги як ніколи стає потужною зброєю проти російської всебічної агресії» [49].

Важливо окреслити, що активне читання \neq швидке, для методичного розуміння активне будемо ототожнювати з осмисленим читанням. Ганна Токмань у підручнику з методики викладання української літератури актуалізує необхідність постановки діалогічних і проблемних запитань. «Поняття діалог виходить за межі лінгвістики і широко використовується у педагогіці та літературознавстві, як одне із засадничих для тлумачення процесів вивчення та розуміння художнього твору» [50, с. 239]. Активне впровадження діалогу на уроках літератури є одним із засобів усвідомлення учнів себе як суб'єктів навчального процесу. Передбачено такі види діалогу:

- діалог читача з художнім текстом;
- діалог між учителем та учнем у класі;
- діалог тексту з його епохою;
- діалог тексту з іншим художнім текстом;
- діалог художнього тексту з літературною традицією;
- діалог творів вітчизняних та зарубіжних письменників;
- діалог літературного твору зі світовим мистецтвом;
- діалог між учнями.

Діалог читача з художнім текстом – відбувається безпосередньо під час прочитання тексту і спрямований на формування активного читача, на певному етапі в діалог вступає вчитель, але тільки для того, щоб на власному прикладі показати, як вести діалог із текстом. «Уміння поставити запитання до тексту і

знайти в ньому відповідь – центральне завдання літературної освіти» [50, с. 240]. При вивченні твору «Тигролови» доцільно наштовхувати учня на пошук у тексті авторського розуміння морально-етичних питань, трактування ним свободи тощо. У перші рази застосування діалогічного принципу варто творити тематичну лінію, від учні будуть відштовхуватися. Приклад тематичних ліній: внутрішня свобода, національна ідентичність, освоєння природи, побут Сірків тощо. Важливо подати змістову лінію, а не оперувати готовими питаннями, оскільки вільне трактування цих ліній може сприяти абсолютно новим поглядам на ту чи ту проблему у творі.

Діалог між учителем і учнем у класі – залучення вчителем власного життєвого досвіду у трактування тексту може спонукати учня поділитися своїми міркуваннями. В обох творах описано доволі складні випробування, які проходять герої, очевидно, що досвід вчителя чи учня не буде ідентичним досвіду Григорія Многогрішного чи Андрія Чумака, важливим є саме взаємообмін судженнями стосовно обраної змістової лінії.

Діалог тексту з його епохою – актуалізація відомостей з історії України і доповнення їх уривками з тексту. При опрацюванні обох текстів твориться широка картина тогочасних реалій, варто зауважити, що романи Багряного в шкільній програмі подано після представників Розстріляного Відродження, що полегшує сприйняття матеріалу, оскільки є база знань, на яку можна опиратися. Відповідно можна порівняти особливості показу тоталітарної советської держави у кожного із митців. Доцільним буде апелювання до твору Миколи Куліша «Мина Мазайло», як до яскравої ілюстрації того наскільки пристосованською за своєю природою є радянська система, а також те наскільки поширеною є підміна понять та фальсифікація фактів дійсності, як паралель до спотворення слідчими фактів у творі «Сад Гетсиманський» де Бунчуку – директору Республіканського інституту фізкультури декілька разів підтасовують факти з його справи.

Діалог тексту з іншим художнім текстом – у новітній літературі важко знайти текст у якому немає міжтекстових зв'язків з іншим твором, тому при

аналізі тексту важливо ставити запитання «із якою метою автор вводить елемент іншого тексту у свій твір?» Проявом інтертекстуальності у творах Багряного є:

- цитування (як правило уривки народних пісень);
- ремінісценції, які активно представлені у творі «Сад Гетсиманський», образ Ісуса Христа, Юди Іскаріота, Саду Гетсиманського, «На щиті вогненному, на щиті золотому Каїн підняв Авеля на вила і так держить його», Хома Брут та інші, у «Тигроловах»: Робінзон, Дем'ян Многогрішний та ін.

Діалог художнього тексту з літературною традицією – варто відзначити, що творам Багряного притаманний стильовий синтез: неоромантизму, модернізму, символізму і навіть натуралізму, що творить простір для опрацювання різних стильових течій.

Діалог вітчизняних творів із зарубіжними письменниками – огляд творчості Багряного у порівнянні із творчістю Джорджа Орвелла, який у своєму доробку регулярно вдавався до теми особистості у тоталітарній державі. Порівняння головних героїв творів «Сад Гетсиманський» і «1984», «протилежні шляхи реалізації ідеї свободи «Іван Багряний йде від національного до загальнолюдського, а Джордж Орвелл тяжіє до інтернаціоналізму» [30, с. 190].

Діалог тексту з мистецтвом – зокрема аудіовізуального, для цього підійде порівняльний аналіз із художнім фільмом Р. Синька, репродукцією картин, музичних творів тощо.

Діалог між учнями – обмін читацькими враженнями, може бути в усній формі або ж у вигляді дописів на інтерактивних платформах.

Ефективним засобом для кращого сприйняття тексту є методика повільного прочитання тексту. «Повільне прочитання дозволяє учням зосередитись на кожній деталі, покращуючи їхні вміння сприймати та розуміти літературний текст на глибшому рівні» [20, с. 593].

Метод повільного прочитання або *close reading* є доволі популярним засобом для підвищення читацької активності у західному літературознавстві.

Доречним буде не лише для фахової підготовки словесників, але й у шкільній освіті Потенціал методу повільного прочитання в освіті:

- розвиток читацької грамотності;
- розуміння твору на рівні тексту і підтексту – дозволяє побачити логічний зв'язок між частинами;
- формування критичного мислення;
- глибоке емоційне залучення;
- розвиток вміння інтерпретації тексту.

Г. Ключек, уживаючи термін повільне прочитання, має на увазі не структуралістський літературознавчий аналіз, а відомий у методиці прийом «коментованого читання». У пояснювальній записці до навчальної програми з української літератури основною метою є «формування компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності особистісного і читацького розвитку» [54, с. 3]. Зазначено, що «визначені для актуального вивчення твору опрацьовуються поглиблено, як правило, шляхом повільного прочитання» [54, с. 14]. Саме тому доцільно оглянути перспективи аналізу тексту «Тигролови» із урахуванням згаданої техніки читання, зокрема через те, що однією із рекомендацій психотерапевтів є зосередження на чомусь одному, що суголосне із суттю цього методу.

Для нашого дослідження ми обираємо вектор навчального аналізу. Варто окреслити, що головною метою є надання учням основ для розуміння прочитаного. Для об'ємних текстів доцільно обирати окремий фрагмент, але не будь-який, а цілісно-змістовий, у якому буде вміщено функційне навантаження, що дасть змогу вибудувати уявлення про світогляд персонажів, які є дзеркалом авторського бачення проблеми. Оскільки в навчальній програмі основний акцент зроблено на романі «Тигролови», уривки буде подано саме з цього тексту. Для початку варто обрати фрагмент, де головний герой тікає з ешелону, факт виявлення втечі і подальші спогади. «Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи. Та з розпукою крізь стиснені щелепи: – Жить! – Відплатить!! ...Або вмерти. По цілій масі змарнованих, знеосіблених людей ніби хто струм

пропустив. Геть скільки їх тут стояло – в кожного сколихнулося серце. Давно розчавлена людська гідність підводилась рвучко... Лиця обертались туди, назад, і виростали крила у тих, хто був заломився вже зовсім. А серця калатали в схудлих, вимучених грудях, прориваючись геть. Шепіт летів по юрбі. – Утік!.. У смерть, але втік!..» [5, с. 16]. Цей епізод не лише зав'язка історії, а й відображення глибини світогляду головного героя, для якого свобода є найвищою людською цінністю і варта ризику навіть, якщо шанс 1 проти 99. Інфінітивні речення-вигуки як ствердження духовного маніфесту і чітко поставлених цілей. Відплата – як мета, така постановка проблема наштовхує на думку про те, кому хоче помститися головний герой, який уже постає не просто втікачем, а символом для ув'язнених.

В короткому епізоді висвітлено стільки моментів: змальовано внутрішній стан арештантів, крила як символ надії, зворушення, пробудження гідності, їхній зовнішній вигляд, який контрастує з внутрішніми поривами. Усвідомлення, що навіть з таких обставин є вихід автор порівнює з імпульсом струму, який різко пронизує свідомість. Власне, це вимальовує образ гідної людини і в подальшому саме ця рецепція образу Григорія ув'язненими відкидатиме усі наклепи, які намагатимуться спаплюжити його честь. Другий епізод, можливо, і не найяскравіший, але має вагу для розуміння особистості Григорія, йдеться про уривок, коли той після тривалих блукань тайгою грабує бурундука і виголошує « "Грабунок, братку, каюсь. Але що зробиш? Могло бути гірше, адже правда? Але знай, – з усіх злочинів, сотворених мною за життя, – це найбільший і за це варто приліпити мені двадцять п'ять років. А то мені приліпили лихо його знає за що...» [5, с. 53]. Це зумовлює своєрідний парадокс, адже виявляється, що страшний злочинець, диявол (зі слів Медвина), заявляє, що найбільшим його злочином є грабунок звіра. Речення «А то мені приліпили лихо його знає за що...» змушує задуматися про те, як улаштована система правосуддя, якщо людині навіть не пояснено докладно у чому його звинувачують при тому, що вирок дуже серйозний.

« Не поламана лишилась тільки воля та жадоба щастя, але гай-гай – в тім-то вся й колізія: між жадобою та неможливістю. Чимраз, то більше, а особливо тепер, його поривало вийти дерзко назустріч всьому тому темному своєму невідомому, – вийти просто грудьми, і чорт по ньому до всьому!» [5, с. 205]. Постійний рух, ось що притаманне герою, очевидно, що він міг би залишитися у Сірків і продовжувати відносно розмірене життя, проте є один відкритий гештальт, що докучає Григорію. Автор вводить героя в екзистенційну кризу, де постає колізія між «жадобою та неможливістю», що зумовлює потребу у дослідженні того, що Григорій вкладає у ці поняття. Що означає поняття невідомого? Незвідана тайга? Чи можливо якесь інтуїтивне розуміння, що сама доля ще зведе його із тираном, давши можливість поквитатися? Та доки що це лише непевний імпульс у свідомості персонажа.

Ключовим є виявлення напису на снігу «Медвин... Медвин – це ж прізвище його колишнього ката. Так, це було прізвище слідчого, а потім начальника відділу одного управління НКВД. О, це прізвище стрясло ним до останнього м'язка. Одно лише прізвище. Але, ні, не може бути. Це ж за десять тисяч кілометрів. Явна невідповідність. Це просто випадковість. Прізвище зовсім, зовсім іншої людини» [5, с. 253]. Факт присутності Медвина у тайзі здається настільки неможливим, як і те, що Григорію вдалося вижити, стрибнувши із потяга. З розділу у розділ простежується художня деталь фатуму і випадку, як пояснення, що деякі події неминучі. Не можна оминати увагою епізод фінального поєдинку «Боже мій! Мить. Мить подиву. Мить буйної радості. Є, є Бог на небі! Ось він. Ось той, з ким їх і Бог не розсудить. А Медвин – бравий герой і грізний суддя та володар душ людців і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, – стояв і тіпався... Так, тіпався. Губа йому тіпалась, а очі... очі гидкого, сопливого боягуза. Три шпали на ковнірі – як мазки крові» [5, с. 273]. Викриття слабкості Медвина як символ того, що вся система зосереджена в образі майора – це фікція, спроба за зовнішньою удаваною величчю сховати порожнє нутро. Ми свідомо добираємо ті уривки, де показано внутрішні переживання героя, адже саме вони є рушієм сюжету.

Великі за обсягом романи дещо складніше опрацювати таким методом, оскільки це вимагає добору значної кількості цитат. Такий метод найкраще підходить для вивчення малої прози, або ж поезії, де помітно змістову щільність. Проте це не свідчить про його непридатність для опрацювання великих прозових творів, де за допомогою повільного прочитання можна досліджувати певну змістову лінію. У нашій розвідці ми зробили акцент на осмисленні духовних засад, які творять особистість Григорія і протистояння людини із системою. Таким чином, можемо виснувати, що основою сприйняття тексту має бути відкритий діалог у всіх його проявах і глибоке осмислення тексту шляхом повільного прочитання, оскільки це враховує психофізичні особливості сприйняття інформації і дає можливість з великого потоку тексту виокремити ключові моменти. Докладний аналіз тексту дозволяє розуміти специфіку роману і по-новому трактувати художні деталі.

2.3. Інтерактивний метод і засоби візуалізації при вивченні роману «Тигролови»

Очевидним є той факт, що традиційної подачі навчального матеріалу у формі лекцій чи розповіді про письменника недостатньо, це зумовлює пошук нових методів опрацювання інформації. Попередньо ми розглянули, яким чином можна взаємодіяти із текстом, у цьому підрозділі фокус уваги буде зміщено на розробку методичних порад щодо використання інтерактивних методів на уроках української літератури, оскільки це передбачено безпосередньо у НУШ «широке застосування методів, заснованих на співпраці» [38, с. 15].

У сучасній освіті роль вчителя полягає у поєднанні функцій фасилітатора і модератора навчальної діяльності. Зачіпаємо тему ролей в освітньому процесі, оскільки інтерактивні методи, які ми будемо досліджувати в своїй основі містять взаємодію між усіма учасниками навчального процесу. Фасилітація - це полегшення виконання завдання, допомога групі для мислення в найкращий спосіб. Фасилітаторство сприятиме: організації навчального простору, розкриттю потенціалу усіх учасників, підтримці учасників під час реалізації поставлених цілей. Це відсилає нас до того, що ми раніше окреслили в цілях

освіти – не надавати готові знання, а спонукати до осмислення інформації і виводу висновків на основі аналізу тексту.

Науково-технічний прогрес зумовив потребу пошуку нових способів подання інформації. Відбулася зміна цілей і завдань у шкільній освіті, якщо раніше акцент був на засвоєнні інформації, то зараз необхідністю є формування ключових компетентностей. Перед учителем постає запитання, «як зацікавити учня і підвищити навчальну мотивацію?», адже від умотивованості учня залежатиме повнота засвоєння матеріалу. Наразі здобувачі середньої освіти не надто зацікавлені у заучуванні сухої теорії, це можна виправити застосовуючи на уроках поєднання традиційних методів навчання з інноваційними. Раніше вважали, що застосування інтерактивних методів доцільне в основному в молодших класах, зараз же такі методи активно впроваджують на уроках у старших класах. Ми по чергово розкриємо поняття інтерактивних методів навчання, цифрових інструментів та засобів візуалізації при поданні твору тигролови і наведемо приклади завдань на матеріалі цього тексту.

Інтерактивні методи навчання покликані створювати умови, в яких учень шляхом взаємодії з навчальним матеріалом буде самостійно робити висновки.

Існує «піраміда запам'ятовування», згідно з якою процес запам'ятовування корелює із залученістю школяра у процес, інакше він обмежується роллю пасивного слухача, що, на жаль, і досі є серйозною проблемою в навчальному процесі. При цьому не виключається виклад готової інформації, йдеться лише про те, що такий метод не повинен домінувати у навчальному процесі. Автори підручника про інтерактивне навчання вважають, що застосування монологу учителя необхідне при «налаштуванні учнів на вивчення нового матеріалу, неможливості самостійного вирішення проблем через брак інформації. В такому разі учитель подає основні положення» [41, с. 12].

Термін «інтерактивна педагогіка» увів німецький дослідник Ганс Фріц у 1975 році. Суть цього навчання полягає у постійній взаємодії учасників. Процес переходу до інтерактивної роботи може супроводжуватися труднощами,

особливо, якщо, всі попередні роки домінувала практика пасивного засвоєння інформації, саме тому варто вводити інтерактивні методи поступово – від елементів до повноцінних уроків. «Спроби застосування великого обсягу інтерактиву в не підготовленій аудиторії ЗАВЖДИ викликає спротив» [41, с. 18]. Найважливішим при введенні практики інтерактивного навчання є наявність в учнів попереднього досвіду у подібних видах діяльності. Якщо досвід відсутній, то обов'язковим є пояснення і поступове введення найпростіших його форм. Надалі ми подаватимемо сам метод і одразу ілюструватимемо його на основі тексту «Тигролови».

Асоціативний куц – метод візуалізації, який допомагає вільно висловитися щодо обраної теми. У центрі куца подано ключове слово, від якого потрібно провести асоціативні зв'язки. Найпростішим способом застосування є творення характеристики персонажів.



Рисунок 2.1. – асоціативний куц «Тигролови»

Наведено приклад асоціацій із головним героєм твору – Григорієм Многогрішним, але подібним чином можна проаналізувати образи інших персонажів.

Дискусія – метод, суть якого полягає в обміні думками стосовно певної проблеми. Такий метод допомагає формувати навички добору аргументів, розвивати критичне мислення, толерантно ставитися до альтернативних думок. Серед переваг можна відзначити: рівність учасників, активне залучення в процес, полілогічність. Проведення уроку в такому стилі передбачає постановку проблемного питання, висловлення думок, аргументи за/проти і кінцеву рефлексію. При застосуванні цього методу вчитель виступає в ролі фасилітатора, який підтримує загальну атмосферу, дає напрям для обговорення і підсумовує усе сказане. В основі методу постановка проблемних питань «складних запитань, які потребують дослідження і вирішення» [50, с. 245].

Приклади проблемних запитань, які можна застосувати при проведенні дискусії ми розробимо згідно із класифікацією, поданою у підручнику з методики навчання української літератури:

- завдання, що передбачають пошук нової інформації. Наприклад, «Чи можемо ми вважати, що Григорій Многогрішний це альтер его автора?». Очевидно, що на основі тексту і короткої довідки з біографії в підручнику буде складно дати відповідь, проте детально ознайомившись із історією написання, учні матимуть відомості про втечу Багряного з ув'язнення, його перший шлюб і вже на їхній основі зможуть сформулювати аргументи;
- завдання, відповідь на яке передбачає складний алгоритм мисленнєвої діяльності. Доречним буде поставити питання, яке стосується жанрової специфіки твору «Чи можемо ми стверджувати, що твір «Тигролови» це однозначно пригодницький роман?». В підручнику з української літератури, який ми розглядали раніше, є інформація про жанрову неоднорідність, що може бути базою для відповіді. Вважаємо, що можна поставити запитання ще й таким чином, щоб акцентувати на труднощах розмежування повісті і роману, оскільки навіть у літературному словнику при окресленні терміну «повість», визначення сформульовано так «

повість посідає проміжне місце між романом та оповіданням», що дає простір для розмірковування над межею між визначенням жанру;

- запитання з літературознавчого аналізу тексту. «Однією з ознак пригодницької літератури є прийом інтриги, яким би міг бути сюжет, якби автор написав текст у жанрі детективу?». Передбачено ознайомлення із побудовою детективу і порівняння обох жанрів;
- запитання на які можна відповісти по-різному. «Чи можна виправдати вбивство?», морально-етичне питання, на яке складно дати однозначну відповідь.
- запитання, яке потребує уваги до художньої деталі: «Чому автор змінив назву твору на «Тигролови»? Яким чином сутність цього звіра позначається на розумінні тексту?;
- запитання спрямоване на пошук паралелі. Наприклад, запитати учнів про мотив втечі, переслідування у інших творах, зокрема й зарубіжної літератури для того, щоб порівняти як ці мотиви сприймаються в залежності від контексту.
- запитання, що виходять за межі літератури. «Чи можна бути патріотом, перебуваючи за межами країни?», «Яким чином відбувається становлення тиранії? Чи можливо цьому запобігти на ранніх етапах, особливо в умовах бездержавності?»;

Мікрофон – при використанні цього методу розвивається навичка формулювання коротких змістовних речень, оскільки передбачає швидку відповідь. Вчитель ставить запитання, а учні по черзі відповідають на них, продовжуючи висловлену думку. Приклади запитань:

1. Найбільше із твору мені запам'яталось...
2. Як міг би розвинутися сюжет, якби Григорій не потрапив до сім'ї Сірків?
3. Найбільш напружений момент у творі...
4. Яка риса героїв твору є для вас найважливішою?
5. Чи можна назвати Наталку типово романтичною героїнею?
6. Яка роль пісні у творі?

7. Чому автор подає відкритий фінал?
8. Чому Григорій не розповідає Сірчисі про те, що Україна більше не той тихий край, яким його вона пам'ятає?
9. У чому найбільше проявляється прив'язаність до рідної землі?
10. Чому автор на початку твору подає описи різних потягів?

Сенкан – вірш без рими, що складається з 5 рядків, де в першому рядку подається тема одним іменником, другий рядок – опис теми двома прикметниками, третій – три дієслова, що характеризують вчинки персонажів, четвертий – фраза із чотирьох слів, п'ятий – синонім до першого рядка (іменник). Такий метод допомагає узагальнити інформацію і підходить для рефлексії наприкінці уроку.

Приклад сенкану

1. Григорій.
2. Відважний, справедливий.
3. Бореться, любить, співчуває.
4. Свобода найбільша його цінність.
5. Сміливець.

Візуалізація в системі шкільної освіти є звичною практикою для полегшення сприйняття інформації. При застосуванні методів візуалізації інформацію подають у вигляді схем чи зображень. Використання візуальних матеріалів при вивченні літературних творів має низку переваг, зокрема: покращення засвоєння інформації через зорове сприйняття, розвиток пам'яті через образне опрацювання матеріалу, мотивація учнів до навчальної діяльності.

Інструменти візуалізації можемо умовно поділити на 3 типи:

1. Статичні – до них належать постери, схеми, ментальні карти, таймлайни, лепбуки.
2. Інтерактивні – буктрейлери, інтерактивні карти, відео.
3. Цифрові онлайн платформи – Canva, Genially, LearningApps, Padlet.

Статичні засоби підійдуть для узагальнення інформації, учням можна запропонувати створити:

- схему, де буде зображено шлях Григорія Многогрішного, від втечі з ешелону до перетину кордону з Маньчжурією;
- плакати до твору за допомогою штучного інтелекту;
- порівняльну характеристику у вигляді Кіл Венни;
- ментальні карти для узагальнення інформації;



Рисунок 2.2. – таймлайн «Тигролови»

Таймлайн – візуальний інструмент у вигляді шкали, де події розташовуються в хронологічному порядку, допомагаючи учням краще засвоювати матеріал. Він може описувати біографію або історію подій і часто містить не тільки текст, а й зображення, відео та посилання. Застосовується для полегшення запам'ятовування дат та послідовності, а також для виконання завдань та презентацій.

Інтерактивні засоби візуалізації будуть доречними при ознайомленні із твором, до прикладу, можна на основі кадрів із однойменного фільму створити буктрейлер.

Цифрові онлайн платформи застосовують для створення завдань, схем, презентацій, обговорення твору.

Платформа **Padlet** – на ній можна колективно розміщувати текст, зображення чи відео в реальному часі. Її зручно використовувати для візуального й структурованого обговорення художніх творів, зокрема роману Івана Багряного «Тигролови». Учитель може створити окремі папки «Характеристика Григорія Многогрішного» або будь-якого іншого персонажа, «Родина Сірків», «Світ тайги», «Тема переслідування й волі», куди учні додаватимуть інформацію та приклади з тексту.

Learningapps – платформа для створення різноманітних інтерактивних завдань, тестів, вікторин, кросвордів тощо. Наявна база із шаблонами, що полегшує підготовку до уроків.

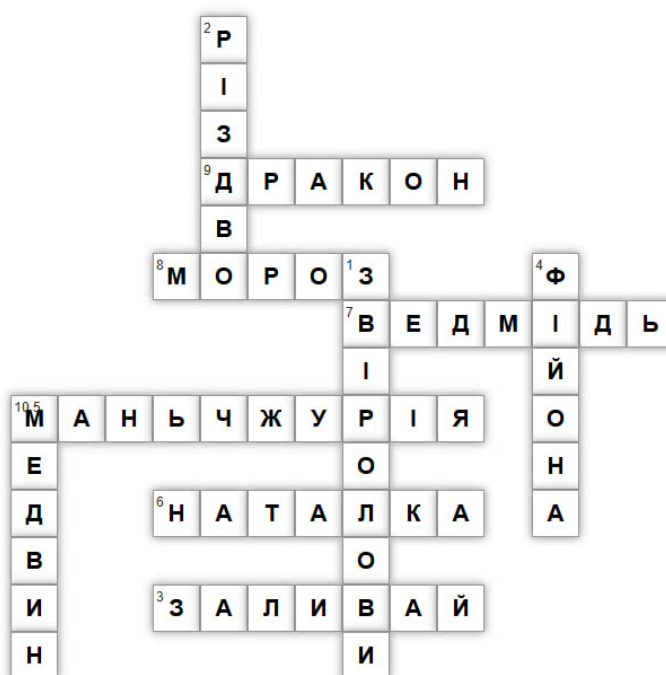


Рисунок 2.3. – кросворд «Тигролови»

Запитання до кросворду.

1. Перша назва роману.
2. Яке свято зображено у романі?
3. Кличка Наталчиного собаки.
4. Жіноче ім'я, яке було у посланні на снігу.
5. Прізвище антагоніста.

6. Гнучка, як вуж, граційна, як мавка, вона таїла в собі дивну силу. Так у творі описана.
7. Звір, від якого Григорій рятує Наталку
8. Прізвище другої родини мисливців, які разом із Сірками колись примандрували і довго жили в одному селі.
9. Назва першого розділу твору.
10. Місцевість, куди втікають головні герої наприкінці твору.

Важливим моментом є залучення учнів до створення візуального контенту, завдяки цьому розвивається не лише образна уява, але й критичне мислення, оскільки потрібно добирати лише змістовну інформацію, яка буде повною мірою розкривати суть твору.

2.4. Методика роману «Сад Гетсиманський» у межах позакласного читання

Літературна освіта передбачає не лише проведення уроків з української літератури, але й активну позакласну роботу. «Літературна позакласна робота – різноманітні види літературної діяльності учнів освітньо-виховного характеру, яку організовують і проводять у школі в позаурочний час». У навчальній програмі виділено 7 годин, які вчитель може використати на позакласне читання. З огляду на складність тематики роману «Сад Гетсиманський», було б проблемно подавати його в межах класного навчання, принаймні з огляду на ту навантаженість, яка є зараз у навчальній програмі, а саме 140 годин на рік у програмі профільного рівня і 70 годин у стандартній програмі із 2 годинами на позакласне вивчення, де часто проблемою є подача творів, прописаних безпосередньо для розгляду в класі. Саме тому ми пропонуємо цей твір для позакласного опрацювання.

Позакласна робота є важливим елементом літературної освіти, адже дає змогу зосередити увагу на художній цінності тексту і є відмінним засобом для формування читацьких компетентностей. В цьому сенсі позакласна робота має переваги, адже дає педагогу творчу свободу, на відміну від уроку літератури, який все таки має обмеження у вигляді чітких часових рамок, очікуваних

результатів, прив'язку до календарно-тематичного планування тощо. Під терміном творча свобода маємо на увазі:

- свободу у виборі форм і методів роботи, оскільки є можливість проведення зустрічі нестандартного формату;
- можливість коригування тривалості обговорення тексту. Роман «Сад Гетсиманський» є доволі складним для сприйняття, тому потребує більше часу на опрацювання;

Уроки позакласного читання як організаційна форма навчання з'явилася в 1950-х роках і з того часу неодноразово ставали об'єктом зацікавлень науковців. Особливо продуктивною в цій ниві була дослідниця Ніла Волошина, яка розробила струнку систему позакласних занять і опублікувала методичний посібник «Уроки позакласного читання у старших класах». Автори стратегії розвитку читання вважають, що «брак мотивації до читання через неусвідомлення його інструментального значення» [49]. Це зумовлює потребу у акцентах на формуванні культури читання, перед учителем постає завдання популяризації осмисленого прочитання текстів. Основною відмінністю між традиційними уроками і позакласною діяльністю є саме форми проведення, адже методи можна застосовувати ті, що ми подали для вивчення «Тигроловів». Такі уроки не вимагають формальних елементів притаманних літературознавчому аналізу у класі а саме визначення ідеї, теми тощо. Йдеться радше про з'ясування читацьких вражень, розвиток критичного мислення, вміння висловлювати і аргументувати думку. Саме тому поряд зі стандартними формами роботи у позакласній діяльності можна використовувати методи інсценування, конференції, диспуту, концерту тощо. Є. Пасічник зазначає, що за змістом і формами роботи уроки позакласного читання можуть бути такими самими як і традиційні уроки. При вивченні роману «Сад Гетсиманський» можна застосовувати перелік методів, які ми описали раніше зокрема: асоціативні кущі до персонажів чи явищ у творі, діаграми/графіки/кола Венні для порівняльної характеристики героїв, послуговуватися цифровими інструментами та засобами візуалізації.

Доцільним вважаємо провести позакласну роботу за цим твором у формі навчальних проєктів, де буде проаналізовано паралелі між висвітленням тоталітарної системи у творчості Івана Багряного і Джорджа Орвелла (на матеріальні антиутопії «1984»), яка є у шкільній програмі з зарубіжної літератури. На вивчення антиутопії виділено дві години і передбачено осмислення тем: викриття сутності тоталітарної системи, боротьби проти страху й рабської покірності в суспільній свідомості. Такий вектор аналізу перегукується з ідейно-естетичним наповненням роману Івана Багряного. У нашому дослідженні актуалізуємо можливість опрацювання твору «Сад Гетсиманський» у форматі типологічного порівняння з антиутопією «1984», що дасть змогу оцінити у який спосіб обидва автори трактують поняття тоталітаризму, яким чином вибудовують головних і другорядних персонажів.

Робота в такому форматі доцільна після огляду творчості обох письменників у класі, це дозволить актуалізувати відомості про цих авторів. Ми пропонуємо опрацювання цих творів у форматі групової роботи, а саме у форматі проєкту у поєднанні з інтерактивними методами. Маємо на увазі створення дослідницького проєкту, де учні проаналізують спільні і відмінні риси у творах і відображенні світогляду письменників через художню форму. Проєктне навчання набуло популярності в останні роки, воно передбачає активну залученість учнів, застосування знань і навичок для вирішення проблем, групову роботу а також підвищує рівень відповідальності. Серед переваг відзначають підвищення пізнавальної діяльності: розвиває навички критичного мислення, співпраці, спілкування, міркування, синтезу та стійкості в умовах обмеженого часу та визначеної мети». Проєктне навчання сприяє підвищенню соціальної активності, оскільки учні вчать не лише застосовувати знання, а й ухвалювати спільні рішення, знаходити компроміси.

Учні певний час досліджують складні і цікаві питання внаслідок чого отримують потрібні знання і навички. Часто проєктне навчання реалізується через міждисциплінарні зв'язки що розширює можливості вчителя.

Переваги проєктного навчання:

- створення відкритого навчального простору де можна коригувати темп навчання;
- активізація самонавчання;
- можливість проходити всі етапи «виробництва».

Для того щоб досягнути мети можливо правильно спланувати навчальний проект, це передбачає «визначення навчальних цілей планування що і як а не коли, планування презентації результатів. Проектне навчання є одним із ключових методів, заснованих на співпраці що передбачено у концепції нуш. Насправді проектне навчання – це не новинка адже його описано ще у підручнику Г. Ващенка у 1929 році, що підводить нас до висновку, що «Усе нове – це добре забуте старе».

С. Гуцуляк вважає, що проектне навчання це впевненість педагога у тому, що учні належним чином опрацюють інформацію, «Вимагаючи більшого – обдумування, інтерпретації, створення власного творчого продукту, презентації результатів, він висловлює повагу й віру в інтелектуальний потенціал своїх вихованців» [19, с. 105]. Дослідниця виділяє широкий перелік проектних завдань: презентація, ілюстрації до прочитаного твору, читацький щоденник, «ментальний довідник», комікс, антологія, аудіокнижка, буктрейлер, тести інтернет-ресурс, дослідження, літературний календар тощо. Подаємо **типову структуру проектної діяльності**, яка підійде під будь-який із обраних методів:

1. Підготовчий етап на якому визначають тему й мету, окреслюють основні завдання, обговорюють майбутній вигляд продукту;
2. Етап дослідження, що передбачає збір наявної інформації;
3. Творчий етап, де узагальнюють отримані результати і на їх основі творять власний продукт;
4. Презентація продукту, пояснення цілей і результатів;
5. Саморефлексія, дає можливість оцінити глибину дослідження.

Ми зосередимо увагу на трьох із перелічених методів – буктрейлері, презентації і дослідженні.

Буктрейлер – короткий відеоролик, що створюється для реклами книги, наповнений візуальними елементами. Головною метою буктрейлера є зацікавлення потенційного читача, спонука до ознайомлення із текстом. Учні можуть створити буктрейлери на основі кадрів, узятих із фільмів, знятих на основі творів, або ж самостійно створити ілюстрації. Тривалість, як правило, не перевищує 3 хвилини. У буктрейлері до роману «Сад Гетсиманський» основою для творення сценарію може бути напружена атмосфера, темні коридори в'язниці, у кінці на екрані може зринутися фраза в стилі «Чи можливо зберегти гідність у нелюдських умовах?» Для творення буктрейлера до твору «1984» можна застосувати такі візуальні ефекти: тьмяні кольори, туманність, пропагандистські фрази із твору «Великий брат стежить за тобою», білий шум на фоні, телеекрани, помнуті записки як спроба приховати написане.

Створення буктрейлера сприятиме кращому засвоєнню тексту, оскільки він вимагає детального ознайомлення із твором, а також нестандартному мисленню. Опрацювання візуальних файлів покращує навички користування інструментами монтажу та формує медіаграмотність. Передбачено розподіл ролей, тобто хтось може створювати текст, хтось підбирати зображення, аудіосупровід, таким чином удосконалюються комунікаційні навички. Вправління у користуванні програм для редагування відеоряду матимуть практичне застосування поза межами уроків, що готує учнів до сучасних форматів комунікації. У результаті поєднання колективної праці виходить унікальний творчий продукт.

Проект у формі презентації – міститиме в основі порівняльний аспект. Учитель може запропонувати основні змістові лінії, за якими учні будуть опрацьовувати матеріал. Приклад змістових ліній і орієнтовний матеріал:

1. Відображення автобіографічних моментів у творах. Передбачає дослідження біографії Івана Багряного і Джорджа Орвелла, розуміння як їх торкнулася тоталітарна система безпосередньо чи опосередковано;
2. Викриття тоталітарної системи;

3. Світогляд авторів, їхнє розуміння свободи (від національного до загальнолюдського у порівнянні із інтернаціональним);
4. Образи головних героїв і антагоністів, основні характеротворчі образи;
5. Мотив зради і виявлення зрадника (Порівняльні характеристики образу отця Якова, Чаррінгтона);
6. Заохочення владою доносів на близьких людей;
7. Людська гідність та моральний вибір;
8. Переписування історії (створення новомови і фальсифікація документів);
9. Паралель між «великим конвеєром» і «кімнатою 101»;
10. Порівняння акцентів національних і загальнолюдських

Проект можна ілюструвати, додати візуальні елементи. Такий вид діяльності має дещо відмінну специфіку пошуку інформації, якщо для створення буктрейлера достатньо достатньо знати текст твору, то для створення презентації потрібно заглибитися у біографічні розвідки.

При створенні презентації можливе застосування інших інтерактивних методів, зокрема, **кіл Венни** для порівняльної характеристики.

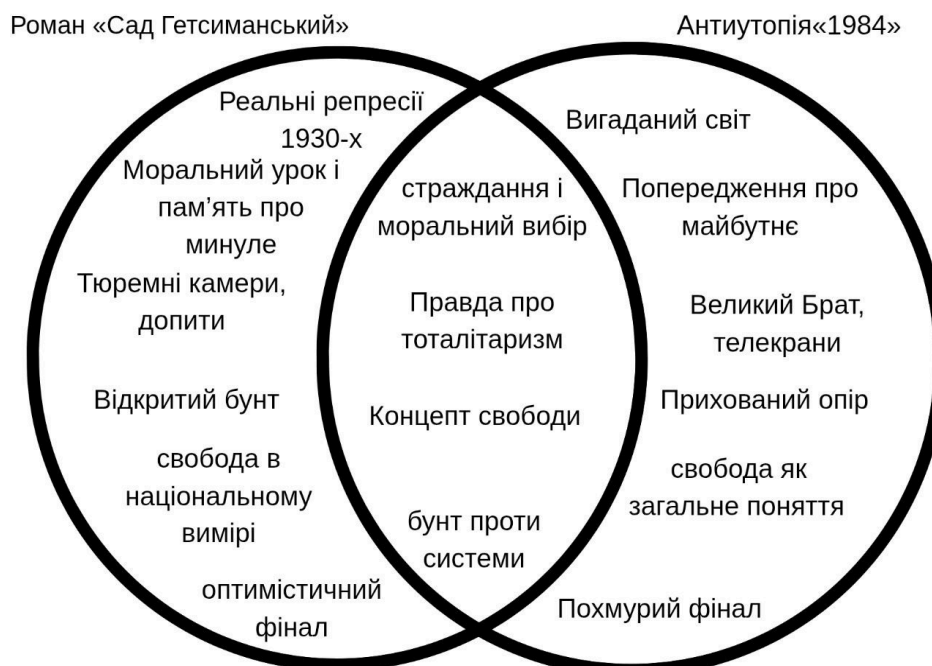


Рисунок 2.5. – кола Венна

Проект дослідження – темою може бути репрезентація творів у культурі. Мета дослідження – аналіз мотивів обох творів і як вони відображають реалії тоталітаризму. Такий вид роботи передбачає розвідку ідейно-естетичних елементів художньої форми. Найочевидніше, що можна взяти до уваги – порівняльний аналіз кіноверсій, де учні можуть проаналізувати наскільки точно фільми передають описані події, оцінити прийоми до яких вдаються режисери. Оскільки фільми часто не можуть передати усіх деталей, запропонувати який епізод можна було б додати і розробити сценарій.

Дослідження дає змогу оцінити масштаб культурного впливу (глобальний в Орвелла і національний з тенденцією до розширення в загальнолюдське в Багряного). В Орвелла це універсальна модель, під яку можна підставити будь-яку іншу систему, де контроль є інструментом для контролю інформації, у творі Багряного відбито реальний досвід ув'язнення і механізми «найдемократичнішої держави». Обидва твори стали джерелами культурних смислів, що репрезентують боротьбу особистості зі злом, але масштаби їхнього культурного впливу різні. Орієнтовні форми роботи: презентація, відеоесе, цифрова міні виставка, порівняльна інфографіка. На основі отриманих результатів учні зможуть окреслити подальші перспективи подачі ідей з обох текстів, матимуть сформоване розуміння механізмів культурної пам'яті про тоталітаризм в також створення авторського культурного продукту.

Потенціал проектної діяльності полягає у поєднанні теоретичної бази з практичними вміннями, забезпечує активне залучення всіх учасників у творчий процес і сприяє формуванню ключових компетентностей, а саме: критичне мислення, опрацьовувати великі обсяги інформації, працювати в команді і створювати власні продукти.

Висновки до розділу 2

У другому розділі розглянуто навчальну програму з української літератури для 11 класу, на основі якої розроблено методичні поради щодо подання творчості Івана Багряного в межах шкільної освіти. Проаналізували підручник з української літератури профільного рівня. При формуванні

методичних рекомендацій акцент зробили на опрацюванні великого обсягу тексту із урахуванням нових освітніх викликів, зокрема проблеми «кліпового мислення» і способів удосконалення читацької компетентності шляхом застосування принципів діалогічності і ретельного аналізу тексту за допомогою методики повільного прочитання. Розглянули роль вчителя в сучасному освітньому процесі і активізацію діяльності учнів, для усвідомлення себе як повноцінних суб'єктів навчальної діяльності. Визначили роль художніх текстів для формування особистості, зокрема навичок критичного мислення, що є особливо актуальним у цифрову еру, де література виконує роль інструмента для розвитку ключових компетентностей, передбачених програмою НУШ. Дослідили особливості викладання української літератури в старших класах із урахуванням вікових особливостей. Розглянули найпопулярніші інтерактивні методи та засоби візуалізації на уроках української літератури а також окреслили перспективи подання роману «Сад Гетсиманський» у межах позакласного читання.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні ми розкрили тему «Творчість Івана Багряного в системі шкільної освіти» на основі романів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський».

Творчість Івана Багряного має великий потенціал для використання у шкільній літературній освіті. Було підтверджено, що його романи не лише відображають історичні події та складності життя в умовах тоталітарного режиму, а й сприяють формуванню моральних цінностей, громадянської свідомості та естетичного смаку в учнів старших класів. Виявлено зв'язок між світоглядом письменника, особливостями художньої манери та можливостями методичного використання його прозових текстів у навчальному процесі.

У першому розділі роботи розглянуто теоретичні засади творчості Багряного, проаналізовано психологію художнього творення, етапи роботи над текстом від задуму до кінцевих правок, а також світоглядні основи письменника. Досліджено взаємозв'язок літературної, політичної та публіцистичної діяльності Багряного, що дозволяє глибше зрозуміти його художнє кредо та основні ідеї.

Було встановлено, що в центрі творчості письменника завжди перебуває людина, її гідність, моральна сила та здатність протистояти життєвим труднощам. Герої романів демонструють приклади героїзму, стійкості та відповідальності. При цьому «Тигролови» подано, як твір пригодницького характеру з яскравою демонстрацією сили людського духу та образу ідеальної спільноти на прикладі родини Сірків, що символізує збереження традицій і національної ідентичності. «Сад Гетсиманський» глибше розкриває внутрішній світ персонажів та моральні дилеми в умовах репресій, що дозволяє учням аналізувати психологічні та етичні проблеми.

Аналіз жанрової природи творів показав, що «Тигролови» більше підходять для вивчення ознак різних жанрів та пригодницьких елементів, а «Сад Гетсиманський» – для роботи з внутрішнім світом персонажів, їхніми почуттями, мотивами та моральними виборами. Такий поділ відкриває широкі

можливості для дидактичного використання обох творів на уроках літератури та у позакласній роботі. Інтеграція творчості Івана Багряного у навчальний процес не обмежується виключно літературним аналізом, а перетворюється на засіб всебічного виховання молодшої людини, здатної усвідомлено сприймати історію, культуру та соціальні цінності.

Другий розділ дослідження присвячено аналізу ролі літератури у шкільному навчанні та методики роботи з текстом Багряного. Виявлено, що сучасний урок має бути спрямований не лише на передавання знань, а й на розвиток умінь навчатися впродовж усього життя, критичного мислення, аналізу тексту та висловлення власної думки. У роботі обґрунтовано важливість суб'єкт-суб'єктного підходу до навчання, де вчитель виступає фасилітатором, а учні – активними учасниками процесу.

Методичні рекомендації передбачають використання діалогів з текстом, методу повільного читання, розробку інтерактивних завдань тощо. Запропоновано комплекс завдань, що сприяє розвитку читацьких компетентностей, уваги до деталей, умінню формулювати власні висновки та аналізувати підтекстові елементи твору. Особливо важливим є використання проєктного навчання, яке дозволяє порівняти «Сад Гетсиманський» із антиутопією Джорджа Орвелла «1984». Це допомагає учням усвідомити різні способи художнього зображення тоталітаризму, проаналізувати створення персонажів та посилити міжпредметні зв'язки.

Дослідження підтвердило, що творчість Багряного сприяє формуванню у школярів моральної та громадянської свідомості, національної ідентичності, ціннісного ставлення до життя та поваги до людської гідності. Також вона дозволяє вдосконалити навички роботи з великими текстами, розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Важливими є аспекти адаптації великих прозових творів до сучасного сприйняття інформації, що враховує феномен кліпового мислення учнів.

Реалізація запропонованих методичних підходів та інтерактивних форм роботи з текстами забезпечує комплексний розвиток учнів – від читацьких

навичок до особистісних та громадянських цінностей. Крім того, така робота сприяє формуванню вміння аналізувати складні життєві ситуації, робити моральний вибір та співвідносити власні переконання з історичними та соціальними реаліями. Учні отримують можливість не лише засвоювати знання, а й застосовувати їх у практичному житті.

Розробили інтерактивні завдання: кросворди для перевірки знань про сюжет і персонажів, таймлайни для відображення хронології подій, «Кола Венна» для тем творів, складання сенканів для характеристики образів, а також підготували запитання для дискусії, що стимулюють аналіз тексту та розвиток критичного мислення. Такі завдання дозволяють учням працювати активно, інтегрувати знання та творчо висловлювати власні думки.

Крім того, запропоновані методичні прийоми дають можливість учням поєднувати роботу з текстом із творчою діяльністю: підготовкою презентацій, буктрейлерів, проектних досліджень та порівняльних аналізів. Це сприяє розвитку комунікаційних навичок, навичок роботи з інформацією та самостійного дослідження, що особливо важливо в умовах сучасної школи.

У підсумку можна стверджувати, що творчість Івана Багряного не лише збагачує шкільну програму художньою цінністю, а й допомагає виховати покоління, яке здатне мислити критично, діяти відповідально та шанувати людську гідність. Реалізація запропонованих методичних підходів створює умови для всебічного розвитку учнів, формування їхніх особистісних, громадянських та моральних якостей, що є ключовою метою сучасної освіти.

Таким чином, робота підтверджує, що творчість Івана Багряного є ефективним засобом навчання, виховання та розвитку школярів і має великий практичний потенціал для вивчення у шкільній освіті. У подальших розвідках вважаємо доцільним розглянути можливість інтеграції поетичних творів Івана Багряного у шкільний курс з української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми педагогічної освіти: новації, досвід та перспективи. Матеріали конференції. 2021. 191 с.
2. Багряний І.П. Листування 1946-1963. Київ : Смолоскип, 2002. Т. 1. 706 с.
3. Багряний І.П. Листування 1946-1963. Київ : Смолоскип, 2002. Т. 2. 555 с.
4. Багряний І.П. Публіцистика: доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе. Упоряд. О. Коновал. 2-ге вид. Київ: Смолоскип, 2006. 854 с.
5. Багряний І. П. Тигролови. Київ: Знання, 2011. 308 с.
6. Багряний І. П. Сад Гетсиманський. Київ : Наук. думка, 2001. 548 с.
7. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного. Київ : Смолоскип, 2005. 167 с.
8. Безуглий Д. С. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта*. 2015. №1 (7). С. 146.
9. Білоус П. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир: Рута, 2009. 336 с.
10. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російськоукраїнської війни (на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України). *Проблеми освіти*. 2022. Вип.1 (96). С. 223-235.
11. Бондаренко Н. «Читання як життєва стратегія»: реалізація державної політики книгочитання-2032 у підручникотворенні. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/670/696>
12. Братко В. До проблеми вдосконалення читацької культури учнів основної школи. *Наук. віс. Література. Діти. Час*. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 137–142.
13. Войчишина Ю. І. Багряний : літературно-бібліографічна студія. Оттава: Українська Вільна Академія Наук, 1968. 87 с.
14. Волкова В. К. Інноваційні технології навчання від А до Я. Київ: Шкільний світ, 2011. 96 с.

15. В'язовський Г. Від життя до художнього твору. К.: Радянський письменник, 1979. 237 с.
16. Гевко І. Роль інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній концепції дистанційного навчання. Молодь і ринок. 2019. № 2. С. 41–45.
17. Гич Г. М. «Кліпове» мислення молоді: друг чи ворог навчання? *Наукові праці*. Вип. 257. Т. 269. Педагогіка, 2016. С. 38–42.
18. Гнідець У. Дитина читає Україна процвітає. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах. Науково-методичний та літературно-мистецький журнал*. 2009. №4 С. 70–78.
19. Гуцуляк С.І. Українська література як проєкт. *Наукові записки. Серія: філологічні науки* вип.3(210), 2024. с. 102-107
20. Димовська А. К. Потенціал методу повільного читання (close reading) у сучасній літературній освіті учнів початкової школи. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №12(40). с. 588-599.
21. Друшляк М. Візуалізація освіти – вимога сучасності. Діджиталізація освітнього простору України : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Суми, 13–18 верес. 2019 р. Суми, 2019. С. 21–22.
22. Желанова В. В., Матвієнко О. В. Національнокультурна ідентичність особистості: сутність та структура. *Загальна педагогіка та історія педагогіки*. 2022. Вип. 49. Т. 1. С. 17–20.
23. Жила С. Особливості уроків позакласного читання в старшій профільній школі. *IX Волошинські читання. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ. 2021. с. 106-115
24. Журба К.О. Сучасні програми та концепції, орієнтовані на виховання смисложиттєвих цінностей. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. Кн. 1. С. 214- 226.
25. Інтерактивні методи навчання: теорія, практика, досвід. Авт.-упоряд. Н. М. Фурман. Київ : Педагогічна думка, 2012. 208 с.

26. Ісаєва О. Концептуальні основи аналізу художнього тексту в школі: про герменевтичну спрямованість цього аналізу. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. Щомісячний науково-методичний журнал*. 2004. № 6. С. 2–5.
27. Ісаєва О. Діалог автора та читача у процесі вивчення літератури в школі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. щомісячний науково-методичний журнал*. 2003. № 10. С. 55–56.
28. Ключек Г. Д. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування. *Дивослово*. 2017. № 1. с. 7-12.
29. Ключек Г. Так що ж таке поетика? Поетика. Відп. ред. В. Брюховецький. Київ : Наукова думка, 1992. С. 5–15.
30. Кобута С. Концепція «вільної людини» у творчості Івана Багряного та Джорджа Орвелла : дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.05. Івано-Франківськ, 2015. 225 с.
31. Коваль В. Патріотичне виховання учнів у процесі вивчення української літератури в старших класах загальноосвітньої школи: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1999. 172 с.
32. Корчова Г.Л. Кліпове мислення як науково-методична проблема у професійній освіті. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. Вип. 1 (132), 2022. Кременчук: КрНУ, 2022. с. 49-54.
33. Лаврова А. В. Метод проєктів на уроках української літератури в старших класах. *Молодий вчений*. 2021. № 4 (92). С. 50–53.
34. Лілік О.О. «Страшний документ комуністичної доби»: інтегрований урок за романом Івана Багряного "Сад Гетсиманський". *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 9. С. 28-30.
35. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 2007. 752 с.
36. Миронець Н.І. Роман Івана Багряного "Сад Гетсиманський" - правдиве свідчення про пережите. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2012. № 11-12. С. 9-12.

37. Михида Л. Специфіка творчої лабораторії Івана Багряного: трансформація життєвого матеріалу. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 Кіровоград, 2012. 203 с.
38. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення : 26.10.2025)
39. Орвелл Джордж. 1984, Харків: Фоліо, 2021. 318 с.
40. Остапчук О. Від оптимізації до інноваційного розвитку: реформуємо методсистему. Директор школи. Київ, 2018. № 6. С. 35-40.
41. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : 2007. 141 с.
42. Приходько О.Ю. Професіограма вчителя української мови й літератури в контексті Нової української школи. *Дивослово*. 2019. № 2. С.15-21.
43. Проектне навчання: коротко про головне. URL: <https://nus.org.ua/2018/02/21/proektne-navchannya-korotko-pro-golovne/>
44. Роменець В. Психологія творчості: Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. / Василь Роменець. К.: Либідь, 2001. 288 с.
45. Ситченко А. До питання модернізації навчання літератури. Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Київ, 17 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 354–359. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/zbirnyk-materialiv-voleshynski-chytannya.pdf#page=355> (дата звернення: 09.10.2025).
46. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури : трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : монографія. Київ: Наша культура і наука, 2010. 356 с.
47. Слоньовська О. В., Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Українська література (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 320 с.
48. Староста В., Гардубей М. Інтерактивні методи навчання: практичний аспект. Збірник наукових праць ЗОІППО. 2017. № 1(27). URL:

[https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16019/1/2017_1\(27\)_Starosta_Gardubey_Zaporizza.pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16019/1/2017_1(27)_Starosta_Gardubey_Zaporizza.pdf)

49. Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text>
50. Токмань Г. Методика вивчення української літератури в середній школі. Київ, Альма-Матер, 2012. 312 с.
51. Токмань Г. Формування активного читача української художньої книги як завдання вчителя-філолога. Література. Діти. Час науковий вісник Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. Вип. № 41. С. 262–271.
52. Трофимчук К. Богословська Ідея втілення Христа у творі Івана Багряного «Сад Гетсиманський». Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2017. Вип. (20). С. 6880
53. Турута Т.М. Вивчення творчості Івана Багряного в школі : посіб. для вчителя. Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. 80 с.
54. Українська література 10–11 класи : Програма для проф. навчання учнів загальноосвіт. навч. закл. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/program-ukr-lit1.pdf>.
55. Череватенко Л. Ходи тільки по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ. Все для школи. Українська література 11 клас. вип.3. 2002. с. 53-55
56. Федунь М.Р. Природа і українці в романі Івана Багряного «Тигролови» та Зелений Клин в мемуарних нарисах Галичини першої половини ХХ століття *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2006. № 742, Сер. Філологія. Вип. 48. С.62-68
57. Це вже наша реальність — як електрика". На що впливає кліпове мислення та як з ним жити. [електронний ресурс]. URL: <https://suspilne.media/702970-ce-vze-nasa-realnist-ak-elektrika-na-so-vplivae-klipove-mislenna-ta-ak-z-nim-ziti/>

58. Шапошникова О. Романи І. Багряного: між публіцистичністю і художністю. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2013. Вип. 67. № 1048. С. 238243.
59. Шапошникова О. Іван Багряний. Харків: Фоліо, 2019. 118 с. (Знамениті українці).
60. Шкільна І.М. Використання інноваційних форм та методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2016. Кн. 2. С.315–324.
61. Шкільна І.М. Теоретичний аспект формування національно-культурної ідентичності у старших підлітків. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. Кн. 2. С.345–357.
62. Шугай О. Іван Багряний або Через терни Гетсиманського саду: роман-дослідження. Київ : Рада, 1996. 480 с.
63. Яценко Т. Українська родина на трагічних скрижалях історії (За твором І. Багряного «Тигролови»). Українська література в загальноосвітній школі. 1999. № 1. С. 29–34.
64. Яцик І. С. Використання інтерактивних методів навчання при викладанні гуманітарних дисциплін з метою виховання толерантності. Вісник ВПШ. Київ, 2010. Вип. 4. С. 114–118.